

Ἡράκλειτος

[Ο Λόγος και το Ἐν](#)

[Ο Πόλεμος και η Ἐρις](#)

[Η Ἀρμονία των Ἀντιθέτων](#)

[Το Γίγνεσθαι](#)

[Το Πυρ](#)

[Ο Ἄνθρωπος](#)

[Η Φύση](#)

[Αποσπάσματα για μια Ἠθική](#)

[Αποσπάσματα ἀμφίβολα ή ἀπόκρυφα](#)

Σημείωση

Ο παραπάνω διαχωρισμός, αν και κατά περιεχόμενο, είναι αυθαίρετος. Από τις διάφορες εκδόσεις με μετάφραση και ερμηνεία των αποσπασμάτων του Ηράκλειτου διάλεξα αυτήν σε επιμέλεια Ζαν Μπραν "*Ἡράκλειτος*" από τις εκδόσεις "ΠΛΕΘΡΟΝ". Η μετάφραση των αποσπασμάτων είναι της Πόλυς Γκίκα ενώ το αρχαίο κείμενο από το βιβλίο του Hermann Diels αναθεωρημένο και συμπληρωμένο από τον Walther Kranz: *Die Fragmente der Vorsokratiker* (9η εκδ. Βερολίνο 1960).

Ευχαριστώ τις εκδόσεις "ΠΛΕΘΡΟΝ" για την άδεια τους να δημοσιευτούν η μετάφραση και τα σχόλια.

Ἡράκλειτος

Ὁ Λόγος καὶ τὸ Ἐν

1. (18).

ἐὰν μὴ ἔλπηται ἀνέλπιστον οὐκ ἔξευρήσει, ἀνεξερεύνητον ἔδν καὶ ἄπορον.	Αν δεν ελπίζεις, δε θα βρείς το ανέλπιστο, που είναι ανεξερεύνητο και απλησίαστο.
--	---

2. (93).

ὁ ἄναξ, οὗ τὸ μαντεῖόν ἐστι τὸ ἐν Δελφοῖς, οὔτε λέγει οὔτε κρύπτει ἀλλὰ σημαίνει.	Ο άρχοντας, που δικό του είναι το μαντείο στους Δελφούς, ούτε λέει ούτε κρύβει, αλλά μονάχα σημαίνει.
---	---

3. (92).

Σίβυλλα δὲ μαινομένῳ στόματι καθ' Ἡράκλειτον ἀγέλαστα καὶ ἀκαλλώπιστα καὶ ἀμύριστα φθεγγομένη χιλίων ἐτῶν ἐξικνεῖται τῇ φωνῇ διὰ τὸν θεόν.

Ἡ Σίβυλλα, που με στόμα μαινόμενο εκστομίζει λόγια αγέλαστα, αφτιασίδωτα και αμύριστα, διασχίζει με τη φωνή της χιλιάδες χρόνια με τη βοήθεια του θεού.

4. (79).

ἀνὴρ νήπιος ἤκουσε πρὸς δαίμονος ὅκωσπερ παῖς πρὸς ἀνδρός.

Ο άνθρωπος νήπιο αποκαλείται απ' τη θεότητα, όπως ακριβώς το παιδί από τον άντρα.

5. (78).

ἦθος γὰρ ἀνθρώπειον μὲν οὐκ ἔχει γνῶμας, θεῖον δὲ ἔχει.

Το ανθρώπινο ον δεν κατέχει την αληθινή γνώση, αλλά το θείο την κατέχει.

6. (1).

τοῦ δὲ λόγου τοῦδ' ἐόντος αἰὲ ἀξύνετοι γίνονται ἄνθρωποι καὶ πρόσθεν ἢ ἀκοῦσαι καὶ ἀκούσαντες τὸ πρῶτον· γινομένων γὰρ πάντων κατὰ τὸν λόγον τόνδε ἀπείροισιν ἐοίκασι, πειρώμενοι καὶ ἐπέων καὶ ἔργων τοιούτων, ὁκοίων ἐγὼ διηγέσμαι κατὰ φύσιν διαιρέων ἕκαστον καὶ φράζων ὅκως ἔχει· τοὺς δὲ ἄλλους ἀνθρώπους λανθάνει ὁκόσα ἐγερθέντες ποιοῦσιν, ὅκωσπερ ὁκόσα εὔδοντες ἐπιλανθάνονται.

Αν και ο λόγος αυτός είναι αιώνια οι άνθρωποι είναι ανίκανοι να καταλάβουν και πριν τον ακούσουν και αφού τον ακούσουν για πρώτη φορά. Γιατί, ενώ τα πάντα συντελούνται σύμφωνα μ' αυτόν το λόγο, αυτοί μοιάζουν ἀπειροι όταν αποκτήσουν εμπειρία λέξεων και πράξεων σαν αυτές που εγώ διηγούμαι, όποτε διακρίνω το κάθε τι σύμφωνα με τη σύσταση του και εκθέτω το πώς έχει. Αλλά από τους άλλους ανθρώπους διαφεύγουν όσα πράττουν όταν είναι ξυπνητοί, ακριβώς όπως λησμονούν όσα πράττουν όταν κοιμούνται. [\[1\]](#)

7. (72).

ῶ μάλιστα διηνεκῶς ὁμιλοῦσι λόγῳ, τῷ τὰ ὅλα διοικοῦντι, τούτῳ διαφέρονται, καὶ οἷς καθ' ἡμέρην ἐγκυροῦσι, ταῦτα αὐτοῖς ξένα φαίνεται.

Μ' όποιον πάνω απ' όλα αδιάκοπα συναναστρέφονται, το λόγο, που τα κυβερνάει όλα, μ' αυτόν έχουν διαφορές, και όσα συναντούν κάθε μέρα, τους φαίνονται ξένα. [\[2\]](#)

8. (19).

Ἡ φήσιν· ἀκοῦσαι οὐκ ἐπιστάμενοι οὐδ' εἰπεῖν.

Δεν ξέρουν ούτε ν' ακούν ούτε να λένε.

9. (34).

ἀξύνετοι ἀκούσαντες κωφοῖσιν ἐοίκασι· φάτις αὐτοῖσιν μαρτυρεῖ παρεόντας ἀπεῖναι.

Όταν ακούν δεν καταλαβαίνουν και γι' αυτό μοιάζουν με κουφούς. Σ' αυτούς ταιριάζει η παροιμία: Παρόντες απουσιάζουν.

10. (17).

οὐ γὰρ φρονέουσι τοιαῦτα πολλοί, ὅκοσοι ἐγκυρεῦσιν, οὐδὲ μαθόντες γινώσκουσιν, ἑωυτοῖσι δὲ δοκέουσι.

Γιατί δε σκέφτονται οι πιο πολλοί απ' τους ανθρώπους, πάνω σ' αυτό που συναντούν, ούτε κι όταν το μάθουν, το γνωρίζουν, αλλά το φαντάζονται.

11. (86).

Ἀλλὰ τῶν μὲν θείων τὰ πολλὰ, καθ' Ἡράκλειτον, ἀπιστίῃ διαφυγγάνει μὴ γινώσκεσθαι.

Τα πιο πολλά από τα θεία πράγματα μας ξεφεύγουν από απιστία, και δεν γίνονται γνωστά.

12. (67).

ὁ θεὸς ἡμέρη εὐφρόνη, χειμῶν θέρος, πόλεμος εἰρήνη, κόρος λιμός (τάναντία ἅπαντα· οὗτος ὁ νοῦς), ἀλλοιοῦται δὲ ὅκωσπερ (πῦρ), ὅπότεν συμμιγῇ θυώμασιν, ὀνομάζεται καθ' ἡδονὴν ἐκάστου.

Ο θεός είναι μέρα, νύχτα, χειμώνας, καλοκαίρι, πόλεμος, ειρήνη, κορεσμός και πείνα. Αυτός μεταβάλλεται με τον τρόπο της φωτιάς: ὅποτε αναμιχθεί με θυμιάματα, ονομάζεται ανάλογα με τη μυρωδια του καθενός. [\[3\]](#)

13. (113).

ξυνόν ἐστι πᾶσι τὸ φρονέειν.

Η φρόνηση είναι κοινή σ' όλους.

14. (116).

ἀνθρώποισι πᾶσι μέτεστι γινώσκειν ἑωυτούς καὶ σωφρονεῖν.

Σ' όλους τους ανθρώπους έχει δοθεί η αυτογνωσία και η σωφροσύνη.

15. (2).

διὸ δεῖ ἔπεσθαι τῷ (ξυνῶ, τουτέστι) τῷ κοινῷ· ξυνὸς γὰρ ὁ κοινός· τοῦ λόγου δ' ἐόντος ξυνοῦ ζώουσιν οἱ πολλοὶ ὡς ἰδίαν ἔχοντες φρόνησιν.

Γι' αυτό πρέπει ν' ακολουθήσουμε τον κοινό λόγο, γιατί το κοινό είναι συμπαντικό. Ενώ όμως ο λόγος είναι κοινός, οι πολλοί ζουν σαν να έχουν μια ιδιαίτερη φρόνηση. [\[4\]](#)

16. (115).

ψυχῆς ἐστι λόγος ἑωυτὸν αὔξων.

Στην ψυχή ανήκει ο λόγος που αυξάνει απ' τον εαυτό του. [\[5\]](#)

17. (45).

ψυχῆς πείρατα ἰὼν οὐκ ἂν ἐξεύροιο πᾶσαν ἐπιπορευόμενος ὁδόν· οὕτω βαθὺν λόγον ἔχει.

Τα πέρατα της ψυχής δε θα βρείς προχωρώντας, όσο μακριά και αν σε φέρει ο δρόμος σου· τόσο βαθύ λόγο περιέχει. [\[6\]](#)

18. (50).

Μὲν οὖν φησιν εἶναι τὸ πᾶν διαιρετὸν ἀδιαίρετον, γενητὸν ἀγέννητον, θνητὸν ἀθάνατον, λόγον αἰῶνα, πατέρα υἱόν, θεὸν δίκαιον· “οὐκ ἔμοῦ, ἀλλὰ τοῦ λόγου ἀκούσαντας ὁμολογεῖν σοφὸν ἐστὶν ἔν πάντα εἶναι” ὃ Ἡράκλειτος φήσι.

Ο Ηράκλειτος λοιπόν λέει ότι το παν είναι διαιρετό και αδιαίρετο, γεννητό και αγέννητο, θνητό και αθάνατο, λόγος και αιών, πατέρας και γιος, θεός και δικαιοσύνη. Αφού ακούσετε όχι εμένα αλλά το λόγο, είναι σοφό να ομολογήσετε πως τα πάντα είναι ένα. [7]

19. (32).

Ἐν τὸ σοφὸν μοῦνον λέγεσθαι οὐκ ἐθέλει καὶ ἐθέλει Ζηνὸς ὄνομα.

Το Εν, το οποίο μόνον είναι η Σοφία, θέλει και δε θέλει να καλείται με το όνομα του Δία. [8]

20. (33).

νόμος καὶ βουλῇ πείθεσθαι ἐνός.

Νόμος είναι και η πειθαρχία στη θέληση του ενός.

21. (114).

ξὺν νόῳ λέγοντας ἰσχυρίζεσθαι χρή τῷ ξυνῷ πάντων, ὅκωσπερ νόμῳ πόλις, καὶ πολὺ ἰσχυροτέρως· τρέφονται γὰρ πάντες οἱ ἀνθρώπειοι νόμοι ὑπὸ ἐνὸς τοῦ θεοῦ· κρατεῖ γὰρ τοσοῦτον ὁκόσον ἐθέλει καὶ ἔξαρκεῖ πᾶσι καὶ περιγίνεται.

Εκείνοι που μιλούν με νου πρέπει να στηρίζονται σ' αυτό που είναι κοινό στα πάντα, όπως ακριβώς μια πόλη πρέπει να στηρίζεται στο νόμο της, και με περισσότερη δύναμη ακόμα. Γιατί όλοι οι ανθρώπινοι νόμοι τρέφονται από τον ένα, το θεϊκό· γιατί αυτός κυριαρχεί όσο ακριβώς θέλει, επαρκεί για τα πάντα και περισσεύει. [9]

Σημειώσεις

1. Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, αυτό το κείμενο αποτελεί την αρχή του έργου του Ηράκλειτου· ο ιδρυτής του Λυκείου τον μέμφεται για τη σκοτεινότητά του που οφείλεται σε γραμματικές αιτίες· είναι γι' αυτό, βεβαιώνει, που δεν ξέρουμε πού αναφέρεται η λέξη “αεί”, η οποία μπορεί να συνδεθεί με τη λέξη που προηγείται, στην περίπτωση που πρόκειται για τον αιώνιο Λόγο, ή στη λέξη που ακολουθεί, στην περίπτωση που πρόκειται για τους αιώνια ανέκτους να κατανοήσουν το Λόγο ανθρώπους. Οι σχολιαστές τάχθηκαν υπέρ της μιας ή της άλλης από αυτές τις δυο μεταφράσεις. Βρίσκουμε μια λεπτομερή αντιπαράθεση γνώμων όλων αυτών των προβλημάτων στο έργο του G.S. Kirk, *Heracklitus. The cosmic fragments*, Cambridge, νέα έκδοση αναθεωρημένη, 1962, σελ. 33-46.

2. Ο Χάιντεγκερ σχολιάζει αυτό το απόσπασμα με την ευκαιρία μιας μελέτης πάνω στο [απόσπασμα 16](#) και πάνω στην έννοια της λέξης *ἀλήθεια* στον Ηράκλειτο· αυτός ο όρος, τον οποίο συνήθως μεταφράζουμε (στα γαλλικά) “verite”, προέρχεται από ένα ρήμα που σημαίνει “κρύπτω”* και του οποίου προηγείται το στερητικό α, η

“ἀλήθεια” είναι λοιπόν, κατά τον Χάιντεγκερ, η αποκάλυψη. Η δυστυχία των ανθρώπων προέρχεται από το ότι εκτρέπονται του λόγου που εισάγει κάθε πράγμα στην παρουσία, είναι τυφλοί στη φωτεινότητα μέσα στην οποία πηγαίνουν ή παραμένουν, και αναζητούν το αληθινό μέσα στην ποικιλία του πάντοτε-νέου (βλ. *Essais et conférences*, Paris 1958, σελ. 339).

* Από το ρήμα λανθάνω: κύρια έννοια (στην αρχαία γλώσσα): διαφεύγω την προσοχή. (Σ.τ.Μ.)

3. Οι λέξεις μέσα σε παρένθεση είναι πιθανότατα του Ιππόλυτου από τον οποίο είναι παρμένο αυτό το απόσπασμα και έχουν πράγματι την αξία επεξηγηματικού σχολίου· ωστόσο, ο W.A. HeideI ισχυρίζεται ότι αυτοί οι όροι είναι του Ηράκλειτου, αλλά ότι πρέπει να διορθωθεί το “οὔτος” σε “ὡντός”. Το [απόσπασμα 102](#) καθιερώνει επίσης μια σχέση μεταξύ θεού και αντιθέτων. Ξαναβρίσκουμε την ενότητα του πρώτου ζεύγους αντιθέτων μέσα στο [απόσπασμα 57](#), ξαναβρίσκουμε πιθανώς, ή σχεδόν, την ενότητα του τέταρτου ζεύγους αντιθέτων στο [απόσπασμα 65](#). Όσο για την εικόνα του αρωματισμένου με θυμιάματα πυρός, μπορούμε να την ερμηνεύσουμε με δυο τρόπους: είτε διάφορα, θυμιάματα αναμιγνύονται και ρίχνονται μαζί στη φωτιά, από όπου αναδίδεται μια σύνθετη οσμή στην οποία ο καθένας αναγνωρίζει αυτό που του αρέσει, είτε τα θυμιάματα ρίχνονται το ένα μετά το άλλο μέσα στη φωτιά και αναμιγνύονται μαζί της χωρίς να έχουν προηγουμένως αναμιχθεί μεταξύ τους. Η λέξη *πῦρ* έχει προστεθεί σ' αυτή την πρόταση αλλά μερικοί προτείνουν να προστεθεί μάλλον η λέξη *οἶνος*, εφ' όσον ήταν μια συχνή συνήθεια στην Ελλάδα να αναμιγνύουν στο κρασί διάφορα είδη αρωματικών φυτών. Όπως και αν έχει, ο Ηράκλειτος κάνει εδώ το Θεό αυτό που βρίσκεται στην ίδια την καρδιά όλων των αντιθέτων, αυτό που πηγαίνει από το ένα στο άλλο διά μέσου της αλλαγής. Μερικοί βλέπουν εδώ μια πανθεϊστική διακήρυξη πίστης, άλλοι βρίσκουν το έναυσμα μιας διαλεκτικής· ίσως δεν πρέπει να δούμε παρά έναν τρόπο να θέσουμε το πρόβλημα των σχέσεων του Ενός και του πολλαπλού.

4. “Ξυνῶ, τουτέστι τῶ” είναι πιθανότατα μια επεξήγηση του Σέξτου του Εμπειρικού από τον οποίο δανειστήκαμε αυτό το απόσπασμα. “Ξυνός” είναι ιωνικός τύπος, άρα ένας όρος τυπικά ηρακλείτειος. Ο Σέξτος ο Εμπειρικός θέλησε λοιπόν να εξηγήσει ότι η λέξη “ξυνός” ήταν η αντίστοιχη κλασσικού όρου “κοινός”. Σύμφωνα με τον W. Jaeger, ο όρος “φρόνησις” λέγεται για την εφαρμοσμένη στην πράξη γνώση.

Είναι πιθανόν ότι μια φράση όπως “δεῖ ἔπεσθαι τῶ κοινῶ” επηρέασε πολύ το στωικισμό. Ξέρουμε ότι αυτή η σχολή οφείλει αναμφισβήτητα πολλά στη σκέψη του Ηράκλειτου: το θέμα του πυρός συναντάται εκεί διαρκώς και μερικοί μάλιστα φτάνουν να ισχυρισθούν ότι η ιδέα της παγκόσμιας ανάφλεξης, της “εκπύρωσης”, δεν είναι διόλου ηρακλείτεια, αλλά αποτελεί ένα στοιχείο που προστέθηκε ίσως πολύ αργότερα και το οποίο ο στωικισμός θα είχε προσάψει στη φιλοσοφία του Ηράκλειτου. Όμως ο στωικισμός, κάνοντας το χρόνο έκφραση αυτή καθαυτή της ζωής του Θεού και βρίσκοντας μέσα στο χρόνο την αιτία μιας τελεολογίας και μιας θείας πρόνοιας, είναι με τον τρόπο του μια φιλοσοφία του γίγνεσθαι. Η στωική σοφία μας ζητά να αγαπήσουμε το χρόνο που μας φτιάχνει και να υποταχθούμε σε αυτόν· ο ανόητος είναι εκείνος που θέλει να ζήσει στο περιθώριο αυτής της παγκόσμιας συνπάθειας που κάνει όλα τα όντα να είναι συνδεδεμένα μεταξύ τους μέσα στο χώρο και

το χρόνο. Έτσι, το ηρακλείτειο “ἔπεσθαι τῷ κοινῷ” γίνεται με το στωικισμό “ζείτε σε συμφωνία με τη φύση”.

5. Αυτό το απόσπασμα, όπως τόσα άλλα, είναι δύσκολο να το ερμηνεύσει κανείς. Αν πάρουμε τη φράση κατά γράμμα, θα μπορούσαμε να πιστέψουμε ότι πρόκειται για κάποια διακήρυξη πίστης ευνοϊκή προς έναν ολοκληρωτικό ανθρωπισμό, ότι είναι μόνο στην ανθρώπινη ψυχή που ανήκει ένας Λόγος ο οποίος, μέσα στην ιστορία, δεν παύει να αυξάνεται από τον εαυτό του χωρίς καμιά αναφορά σε μια υπερβατικότητα. Από μια τέτοια λοξοδρόμηση θα μπορούσαμε λοιπόν να διαβεβαιώσουμε ότι το άπειρο του ανθρώπου είναι ένα με το άπειρο της ιστορίας, κατά τη διάρκεια της οποίας ο άνθρωπος εκπληρώνεται ανανεώνοντας τον εαυτό του και ξεπερνώντας τον. Όμως, θα επρόκειτο για μια πολύ σύγχρονη άποψη, εντελώς ξένη προς έναν Έλληνα γενικά και ιδιαίτερα προς τον Ηράκλειτο. Πρέπει μάλλον να κατανοήσουμε ότι ο Λόγος που κρύβει η ψυχή (όπως μας λέει το [απόσπασμα 45](#)) παραμένει έτσι ώστε μέσα του τελικά το αιώνιο γίνεσθαι τον αλλάζει.

6. Ο Frankel προτείνει να προηγηθεί αυτού του αποσπάσματος το [απόσπασμα 3](#) και κατά συνέπεια να διαβάσουμε: “(Περί μεγέθους ήλίου) εὔρος ποδός ἄνθρωπείου, ψυχῆς πείρατα ἰών οὐκ ἄν ἐξεύροιο, πᾶσαν ἐπιπορευόμενος ὁδόν· οὕτω βαθὺν λόγον ἔχει”.

Είναι πιθανόν ότι μια τέτοια φράση έχει κάποια σχέση με τον ορφισμό. Δεν μπορούμε να φτάσουμε τα πέρατα της ψυχής, διότι έρχεται από τα βάθη των αιώνων, δε γεννήθηκε μαζί με το άτομο που κατοικεί· σ' αυτή την περίπτωση, μια θεωρία όπως η σωκρατική θεωρία της αναμνημόνευσης θα ήταν για μας μια πρόκληση να μπούμε σ' ένα δρόμο που θα επέτρεπε να βρούμε, αν μη τι άλλο κατά ένα μέρος, τα πέρατα της ψυχής· από την άλλη πλευρά, ο δαίμων του Σωκράτη, θα μπορούσε να είναι μια μορφή αυτού του Λόγου που κρύβει η ψυχή. Όπως και αν έχει, φαίνεται πως βρισκόμαστε εδώ μπροστά στην ιδέα ότι η ψυχή ξεπερνά το “εγώ” εκείνου που την αναζητά· δε θα μπορούσαμε λοιπόν να συλλογισθούμε τον Πασκάλ που λέει ότι ο άνθρωπος ξεπερνά τον άνθρωπο;

7. Αυτό το απόσπασμα είναι παρμένο από τον Ιππόλυτο, ο οποίος θέλει να ανατρέψει την αίρεση του Νοέτιου, σύμφωνα με την οποία ο Πατήρ και ο Υιός είναι ένα· θέλει να δείξει ότι αυτή η ιδέα προέρχεται από τον Ηράκλειτο άρα από ειδωλολατρική πηγή. Εφ' όσον ο Ηράκλειτος δηλώνει ότι τα αντίθετα είναι ταυτόσημα, κατά συνέπεια, σκέφτεται ο Ιππόλυτος, μπόρεσε να υποστηριχθεί στο όνομα αυτής της ιδέας, το ότι ο Πατήρ και ο Υιός είναι ταυτόσημοι. Είναι δύσκολο να ξέρουμε αυτό που, στην πρώτη πρόταση αυτού του αποσπάσματος, ανήκει πράγματι στον Ηράκλειτο· όμως αυτό που είναι αναμφισβήτητο, είναι ότι η δεύτερη πρόταση αντανακλά σωστά τη σκέψη του Εφέσιου. Ο H. Gomperz την ερμηνεύει με έναν ιδιαίτερο τρόπο, διαβάζοντας “εἰδέναι”, που δίνει το χειρόγραφο, και όχι “εἶναι”, διόρθωση υιοθετημένη από τον Diels· συνεπώς, αν εξαρτήσουμε την πρόταση από την προηγούμενη λέξη “δίκαιον”, η μετάφραση θα είναι η εξής: “Αφού ακούσετε όχι εμένα αλλά το Λόγο, είναι σοφό να ομολογήσετε ότι το Εν-Σοφό γνωρίζει τα πάντα”.

Ο Χάιντεγκερ αφιέρωσε σ' αυτό το απόσπασμα μια εκτεταμένη ανάλυση με κεντρικό σημείο το Λόγο· οι αναλύσεις του πάνω σε αυτόν τον όρο βρίσκονται μέσα σε πολλά από τα έργα του και αυτό με την ευκαιρία μιας ανάγνωσης του Ηράκλειτου ή μιας ανάγνωσης του Παρμενίδη. Κατά τον Χάιντεγκερ “λέγειν” δεν σημαίνει ποτέ

για τους Έλληνες λέω με την πολύ απλή έννοια του όρου, σαν αυτή η σημασία να έβγαινε πάνοπλη από το Μηδέν· οι Έλληνες αντίθετα κατανοούσαν λέγειν σαν “αποθέτω”, “εκθέτω”, “θέτω τη σκέψη μου επί”. Το λέγειν ήταν άρα ένα θέτω· όμως, πολυάριθμα πράγματα θέτονται εμπρός μας, δίχως εμείς να έχουμε επέλθει σ' αυτή τη θέση: η θάλασσα, το βουνό, θέτονται εμπρός μας, το ότι εμείς τοποθετούμαστε στην τάδε στάση δεν είναι παρά ένα ελάχιστο μέρος αυτού που τοποθετείται εμπρός μας κι, ακόμη, εμείς τοποθετούμαστε σε αυτή τη στάση με βάση αυτό που είχε ήδη τεθεί εμπρός μας· έτσι είναι που οι πέτρες ενός σπιτιού κατάγονται από ένα βράχο που είχε τη φυσική του μορφή (βλ. *Qu' appelle-t-on penser?* σελ. 185 κ.ε.). Λέγειν θα σήμαινε άρα θέτω, εκτείνω, προκειμένου να διατηρηθούν τα πράγματα και να τοποθετηθούν μέσα στη μη-απόκρυψη. Ο Λόγος φέρει αυτό που εμφανίζεται και εκτείνεται εμπρός μας για να αυτο-επιδειχθεί και να παρουσιασθεί στο φως. Το “Έν πάντα” δεν είναι αυτό που δηλώνει ο Λόγος, λέει αυτό που είναι ο Λόγος· όταν το θνητό “λέγειν” προσαρμόζεται στο Λόγο, τότε συμβαίνει “ὁμολογεῖν”. “Ο Λόγος συγκεντρώνεται μέσα στο Έν αποβλέποντας στην ενοποιητική του δύναμη· το θνητό “λέγειν” αναπαύεται λοιπόν προφυλαγμένο μέσα στο Λόγο, από την Ειμαρμένη διευθετείται σωστά αλλά δεν είναι ποτέ η ίδια η Διευθέτηση: “Έν Πάντα ὡς Λόγος” (*Essais et conferences*, σελ. 249 κ.ε.).

8. Η έννοια των τεσσάρων πρώτων λέξεων αυτού του αποσπάσματος έχει ερμηνευθεί ποικιλοτρόπως· σύμφωνα με το αν παρεμβάλλουμε ή όχι ένα κόμμα μεταξύ διαφόρων ομάδων λέξεων, προκύπτουν πέντε ερμηνείες;

α) Ένα πράγμα, το μόνο που είναι σοφό, θέλει και δε θέλει να καλείται με το όνομα του Δία.

β) Ένα μόνο πράγμα, η Σοφία, θέλει και δε θέλει να καλείται με το όνομα του Δία.

γ) Το Έν, το οποίο μόνον είναι η Σοφία, θέλει και δε θέλει να καλείται με το όνομα του Δία. (ερμηνεία που προτείνουμε και που είναι αυτή που υιοθέτησε ο K. Reinhardt).

δ) Το Σοφό είναι ένα μόνο και θέλει και δε θέλει να καλείται με το όνομα του Δία.

ε) Το Σοφό είναι ένα, θέλει και δε θέλει να καλείται με το όνομα του Δία.

Ένα άλλο πρόβλημα τίθεται: ο Ηράκλειτος χρησιμοποιεί “Ζηνός” ως γενική της λέξης “Ζευς”, αντί της συνηθισμένης γενικής “Διός”. Μερικοί σκέφτηκαν ότι το έκανε με την πρόθεση να οικειοποιηθεί τη λαϊκή ετυμολογία κατά την οποία “Ζηνός” προέρχεται από το “Ζην”. Βρίσκουμε αρκετά παραδείγματα αυτού του παραλληλισμού: ο Αισχύλος μέσα στις “Ίκέτιδες”, στίχος 584, λέει:

“Φυσίζοον γένος τόδε
Ζηνός ἐστιν ἄληθώς”.

Μέσα στον *Κρατύλο* του Πλάτωνα, όπου οι ετυμολογικές ταχυδακτυλουργίες μεταφυσικής σημασίας είναι πολυάριθμες, διαβάζουμε: “ἔστι δέ οὐ ράδιον κατανοῆσαι, ἀτεχνῶς γὰρ ἔστιν οἶον λόγος τό τοῦ Διός ὄνομα· διελόντες δέ αὐτό διχῇ οἱ μὲν τῷ ἑτέρῳ μέρει, οἱ δὲ τῷ ἑτέρῳ χρώμεθα· οἱ μὲν γάρ Ζῆνα, οἱ δὲ Δία

καλοῦσιν· (...) συμβαίνει ἂν ὀρθῶς ὀνομάζεσθαι οἷτος ὁ θεός εἶναι δι' ὃν ζῆν' αἰ πᾶσι τοῖς ζῶσιν ὑπάρχει" (396 αβ). Οι Στωικοί θα οικειοποιηθούν αυτή την επιχειρηματολογία. Όμως, από την άλλη πλευρά, όπως "Ζηνός" είναι κοινό μέσα στην *Ιλιάδα* και τις τραγωδίες, άλλοι σχολιαστές σκέφτηκαν ότι ο Ηράκλειτος χρησιμοποιούσε αυτόν τον τύπο χωρίς ειδική πρόθεση, βρίσκοντας τον μόνο καλύτερα προσαρμοσμένο στο ποιητικό του ύφος.

9. Αυτό το απόσπασμα ήταν γνωστό στους Στωικούς για τους οποίους ο θεϊκός νόμος ήταν, χρονικά και διαστηματικά, ο ακρογωνιαίος λίθος του κόσμου· το να αναγνωρίσει το θεϊκό νόμο στα πάντα και ιδιαίτερα μέσα στην τελικότητα της φύσης, έπρεπε να είναι το πρώτο καθήκον του φιλοσόφου· το να υποταχθεί σ' αυτόν το θεϊκό νόμο, από τη στιγμή που γινόταν γνωστός, έπρεπε να είναι ο προορισμός του σοφού. Ο *Ύμνος στον Δία* του Κλεάνθη περιέχει μια υπενθύμιση αυτής της φράσης του Ηράκλειτου.

Ἡράκλειτος

Ὁ Πόλεμος καὶ ἡ Ἔρις

22. (53).

πόλεμος πάντων μὲν πατήρ ἐστι, πάντων δὲ βασιλεύς, καὶ τοὺς μὲν θεοὺς ἔδειξε τοὺς δὲ ἀνθρώπους, τοὺς μὲν δούλους ἐποίησε τοὺς δὲ ἐλευθέρους.

Ο πόλεμος είναι πατέρας όλων, όλων βασιλιάς. Άλλους ανέδειξε σε θεούς και άλλους σε ανθρώπους, άλλους έκανε δούλους και άλλους ελεύθερους. [\[10\]](#)

23. (80).

εἰδέναι δὲ χρὴ τὸν πόλεμον ἔόντα ξυνόν, καὶ δίκην ἔριν, καὶ γινόμενα πάντα κατ' ἔριν καὶ χρεών.

Πρέπει να γνωρίζει κανείς ότι ο πόλεμος είναι κοινός και η διχόνοια δικαιοσύνη, και ότι τα πάντα γίνονται σύμφωνα με τη διχόνοια και την ανάγκη.

24. (125).

καὶ ὁ κυκεῶν διίσταται (μὴ) κινούμενος.

Και ο κυκεώνας διαλύεται όταν δεν κινείται. [\[11\]](#)

Σημειώσεις

10. Ο Χάιντεγκερ ταυτίζει το Λόγο με τον πόλεμο (βλ. *Introduction a la metaphysique*, σελ. 72).

[11.](#) Ονόμαζαν “κυκεώνα” ένα ποτό αποτελούμενο από κριθάλευρο, ένα υγρό και διάφορα άλλα συστατικά· το όνομα του προέρχεται από το ότι έπρεπε να το ανακινούν (“κυκᾶν”) προκειμένου τα στερεά συστατικά να μην επικάθονται στο βάθος του δοχείου. Ο κυκεώνας συναντάται πολλές φορές στον Όμηρο, και στην *Ιλιάδα* (XI, στίχος 624 κ.ε.) μας περιγράφεται η λεπτομερειακή προετοιμασία του: μέσα στην κούπα του Νέστορα, η Εκαμήδη αναμιγνύει κρασί, μέλι, τριμμένο κατσικίσιο τυρί και λευκό κριθάλευρο. Ο κυκεώνας ανακατευτόταν με ένα βλαστό από φλησκούνι που είχε επίσης ως ρόλο να τον αρωματίζει. Ο κυκεώνας χρησίμευε για να τονώνει εκείνον που ήταν εξαντλημένος, όμως, ακόμη, διάφορες παραλλαγές του υποτίθεται ότι είχαν θεραπευτικές ιδιότητες. Ο κυκεώνας έπαιξε επίσης κάποιο ρόλο στις θρησκευτικές τελετές, αφού οι μυημένοι στα ελευσίνια μυστήρια έπιναν από αυτόν και του απέδιδαν μυστικιστικές αξίες· πάνω σ' αυτό το θέμα, βλ. Armand Delatte, *Le Cyceon, breuvage rituel des mysteres d' Eleusis*, Paris 1955. Η ιδέα του Ηράκλειτου είναι ξεκάθαρη, η ανακίνηση του μίγματος κάνει την ομοιομορφία του, έτσι συμβαίνει και με τα πάντα σ' αυτόν τον κόσμο, και με τον ίδιο τον κόσμο.

Ἡράκλειτος

Ἡ Ἀρμονία τῶν Ἀντιθέτων

25. (8).

τὸ ἀντίξουν συμφέρον καὶ ἐκ τῶν διαφερόντων καλλίστην ἁρμονίαν (καὶ πάντα κατ' ἔριν γίνεσθαι).	Το αντίθετο συγκλίνει, και απ' τις διαφορές (γεννιέται) η πιο όμορφη αρμονία, και τα πάντα γίνονται με τη διχόνοια.
--	--

26. (54).

ἁρμονίη ἀφανῆς φανερῆς κρείττων.	Η αφανής αρμονία είναι καλύτερη απ' τη φανερή.
----------------------------------	---

27. (60).

ὁδὸς ἄνω κάτω μία καὶ ὡυτή.	Ο δρόμος που ανεβαίνει κι ο δρόμος που κατεβαίνει είναι ένας κι ο ίδιος δρόμος. [12]
-----------------------------	--

28. (59).

Γναφεῖω ὁδὸς εὐθεῖα καὶ σκολιή (ἢ τοῦ ὀργάνου τοῦ καλουμένου κοχλίου ἐν τῷ γναφεῖω περιστροφῇ εὐθεῖα καὶ σκολιή· ἄνω γὰρ ὁμοῦ καὶ κύκλῳ περιέρχεται) μία ἐστὶ, φησὶ, καὶ ἡ αὐτή.	Στο γναφεῖο ο δρόμος ο ευθύς και ο δρόμος ο λοξός είναι ένας κι ο ίδιος δρόμος. [13]
--	--

29. (10).

συνάψεις ὅλα καὶ οὐχ ὅλα, συμφερόμενον διαφερόμενον, συνᾷδον διᾷδον, καὶ ἐκ πάντων ἓν καὶ ἐξ ἑνὸς πάντα.

Συνδέσεις ὅλα κι ὄχι ὅλα, ομόνοια, διχόνοια, συμφωνία, ασυμφωνία: το Ἐνα γεννιέται ἀπ' ὅλα και ἀπό το Ἐνα ὅλα.

30. (48).

τῷ οὔν τόξῳ ὄνομα βίος, ἔργον δὲ θάνατος.

Του τόξου το ὄνομα εἶναι ζωή, ἀλλά το ἔργο θάνατος.

31. (51).

οὐ ξυνιᾷσιν ὅκως διαφερόμενον ἐωυτῷ ὁμολογέει· παλίντονος ἁρμονίῃ ὅκωσπερ τόξου καὶ λύρης.

Δεν καταλαβαίνουν πως το διαφορετικό συνομολογεί με τον εαυτό του· ἁρμονία ἀντιθέτων ἐντάσεων ὅπως στο τόξο και τη λύρα. [14]

32. (88).

ταῦτό τ' ἓνι ζῶν καὶ τεθνηκὸς καὶ (τὸ) ἐγρηγορὸς καὶ καθεῦδον καὶ νέον καὶ γηραιόν· τάδε γὰρ μεταπεσόντα ἐκεῖνά ἐστι κἀκεῖνα πάλιν μεταπεσόντα ταῦτα.

Το ἴδιο πράγμα ὑπάρχει σε μας, το ζωντανό και το πεθαμένο, το ξύπνιο και το κοιμισμένο, το νέο και το γερασμένο· γιατί αὐτά μεταβάλλονται σ' ἐκεῖνα και, ἀντίθετα, ἐκεῖνα μεταβάλλονται σ' αὐτά. [15]

33. (61).

θάλασσα ὕδωρ καθαρώτατον καὶ μιαρώτατον, ἰχθύσι μὲν πότιμον καὶ σωτήριον, ἀνθρώποις δὲ ἄποτον καὶ ὀλέθριον.

Η θάλασσα εἶναι το πιο καθαρὸ και το πιο μολυσμένο νερό· για τα ψάρια εἶναι πόσιμο και σωτήριο, ἀλλά για τους ἀνθρώπους μη πόσιμο και ολέθριο. [16]

34. (62).

ἀθάνατοι θνητοί, θνητοὶ ἀθάνατοι. ζῶντες τὸν ἐκείνων θάνατον, τὸν δὲ ἐκείνων βίον τεθνεῶτες.

Οι ἀθάνατοι εἶναι θνητοί και οι θνητοὶ ἀθάνατοι· αὐτοὶ ζουν ἀπὸ το θάνατο ἐκείνων κι ἐκεῖνοι πεθαίνουν ἀπὸ τη ζωὴ αὐτῶν. [17]

35. (77).

Ὅθεν καὶ Ἡράκλειτον ψυχῇσι φάναι τέρψιν ἢ θάνατον ὑγρῇσι γενέσθαι· τέρψιν δὲ εἶναι αὐταῖς τὴν εἰς γένεσιν πτώσιν· ἀλλαχοῦ δὲ φάναι ζῆν ἡμᾶς τὸν ἐκείνων θάνατον καὶ ζῆν ἐκείνας τὸν ἡμέτερον θάνατον.

Εἶναι τέρψη ἢ θάνατος για τις ψυχές να γίνονται υγρές. Εἶναι τέρψη γι' αὐτές η πτώση τους στη γέννηση. Η ζωὴ μας γεννιέται ἀπὸ το θάνατο τους και η ζωὴ τους γεννιέται ἀπὸ το θάνατο μας.

36. (58).

Καὶ ἀγαθὸν καὶ κακὸν (ἓν ἔστιν). Οἱ γοῦν ἰατροὶ, φησὶν Ἡράκλειτος, τέμνοντες, καίοντες, πάντῃ βασανίζοντες κακῶς τοὺς ἀρρωστοῦντας, ἐπαιτέονται μηδὲν ἄξιοι μισθὸν λαμβάνειν παρὰ τῶν ἀρρωστοῦντων, ταῦτ' ἐργαζόμενοι τὰ ἀγαθὰ καὶ τοὺς νόσους.

Το καλό και το κακό είναι ένα και το αυτό. Γιατί οι γιατροί, λέει ο Ηράκλειτος, που κόβουν και καίνε και με κάθε τρόπο βασανίζουν τους αρρώστους, τους ζητούν, ενώ δεν το αξίζουν, κι αμοιβή, ενώ η θεραπεία έχει τις ίδιες επιπτώσεις που έχουν κι οι αρρώστιες. [\[18\]](#)

37. (57).

διδάσκαλος δὲ πλείστων Ἡσίοδος· τοῦτον ἐπίστανται πλεῖστα εἰδέναι, ὅστις ἡμέρην καὶ εὐφρόνην οὐκ ἐγίνωσκεν· ἔστι γὰρ ἓν.

Δάσκαλος των πιο πολλών ανθρώπων είναι ο Ησίοδος· αυτοί είναι βέβαιοι πως αυτός γνωρίζει πάρα πολλά, αυτός που δεν μπορούσε να αναγνωρίσει τη μέρα και τη νύχτα· γιατί αυτές είναι ένα. [\[19\]](#)

38. (106).

Περὶ δ' ἡμερῶν ἀποφράδων εἴτε χρὴ τίθεσθαί τινας εἴτε ὀρθῶς Ἡράκλειτος ἐπέπληξεν Ἡσίοδῳ τὰς μὲν ἀγαθὰς ποιουμένῳ, τὰς δὲ φαύλας, ὡς ἀγνοοῦντι φύσιν ἡμέρας ἀπάσης μίαν οὔσαν, ἐτέρνωθι διηπόρηται.

Ο Ηράκλειτος επέπληξε τον Ησίοδο που άλλες μέρες τις κάνει καλές κι άλλες κακές, για την άγνοια του ότι μια είναι η φύση κάθε μέρας. Κάθε μέρα είναι όμοια με όλες τις άλλες.

Unus dies par omni est.

Σημειώσεις

[12.](#) Πολυάριθμες συμβολικές ερμηνείες έχουν προταθεί για την κατανόηση αυτού του αποσπάσματος. Για τους μεν πρόκειται ίσως για τα ανθρώπινα πράγματα, που σημαίνει τελικά το ίδιο με το να πούμε ότι ακολουθούν την οδό που ανεβαίνει ή αυτή που κατεβαίνει· για άλλους η οδός που ανεβαίνει και αυτή που κατεβαίνει αναφέρονται στις περιπλανήσεις της ψυχής· για άλλους πρόκειται για την εξελικτική πορεία της γέννησης και της καταστροφής του κόσμου· άλλοι τέλος, σκέφτονται ότι αυτό το απόσπασμα έχει σχέση με τις μεταβολές των στοιχείων: το πυρ, το νερό και τον αέρα.

Το πιο απλό είναι ίσως να κατανοήσουμε ότι είναι ο ίδιος δρόμος αυτός που ανεβαίνει και αυτός που κατεβαίνει, αλλά ότι όλα εξαρτώνται από το αν θα τον ακολουθήσουμε από πάνω προς τα κάτω ή από κάτω προς τα πάνω· αυτή η γενική εξήγηση μπορεί να εφαρμοσθεί σε όλες τις πιθανές περιπτώσεις: φυσική, εσχατολογία, κτλ.

[13.](#) Η ίδια ιδέα εκφράζεται εδώ: ο Κοχλίας που βυθίζεται ακολουθεί μια λοξή οδό στο μέτρο ακριβώς που στρέφεται, και μια ευθεία οδό στο μέτρο που βυθίζεται κάθετα.

[14.](#) Πρόκειται βέβαια για τις αντίθετες εντάσεις των χορδών και του ξύλου, τόσο στη λύρα όσο και στο τόξο, δυο αντικείμενα που άλλωστε είχαν παραπλήσιο σχήμα. Μερικοί σχολιαστές προτείνουν να διορθωθεί το *παλίντροπος* σε *παλίντονος*.

[15.](#) Η αρχή αυτού του αποσπάσματος δεν έχει ανασυσταθεί πολύ σωστά. Ο Diels προτείνει να διαβάσουμε *ἤμῃ* αντί *ἔνι*, ο Kirk σκέφτεται ότι *ἔνι* είναι αντίστοιχο του *ἔνεστι*. Το απόσπασμα του Ηράκλειτου ακολουθείται από ένα σχόλιο του Πλούταρχου (από τον οποίο είναι παρμένο το απόσπασμα του Ηράκλειτου), που λέει ότι η Φύση έπλασε τους προγόνους μας, έπειτα τους κατέστρεψε για να φτιάξει τους πατέρες μας από το ίδιο υλικό, ακριβώς όπως ένας άνθρωπος μπορεί να φτιάξει ομοιώματα ζωντανών όντων με πηλό και έπειτα τα καταστρέφει για να φτιάξει άλλα. Ο Zeller σκέφτεται ότι ολόκληρο αυτό το σχόλιο του Πλούταρχου είναι κατ' ευθείαν εμπνευσμένο από τον Ηράκλειτο· όμως ο Kirk υπογραμμίζει σωστά ότι η ιδέα μιας Φύσης θεωρούμενης ως αντικειμενική δύναμη, δημιουργώντας διαδοχικές γενεές όπως με ένα καλούπι μέσα σε πηλό, δεν έχει τίποτα κοινό με ό,τι γνωρίζουμε για τη σκέψη του Ηράκλειτου. Η αλλαγή της ζωής με θάνατο, της αγρύπνιας με ύπνο, της νιότης με γηρατειά εφαρμόζεται στον άνθρωπο ή στα στοιχεία που τον αποτελούν, αλλά το γεγονός ότι ο Ηράκλειτος προσθέτει *πάλιν* δημιουργεί κάποιες δυσκολίες, παρ' όλο που το [απόσπασμα 67](#) μας συνήθισε στην ταύτιση των αντιθέτων. Διότι, αν σωστά υπάρχει πέραςμα από τον ξύπνιο στον ύπνο, έπειτα από τον ύπνο στον ξύπνιο, τι γίνεται με τα δυο άλλα ζεύγη αντιθέτων; Είναι περισσότερο από πιθανό ότι ο Ηράκλειτος σκέφτεται τη γενεά όταν λέει ότι η νιότη γεννιέται από τα γηρατειά και ότι, από την άλλη πλευρά, πρέπει να επικαλεσθούμε κάποια θρησκευτική αντίληψη στην οποία ο ορφισμός πρέπει να παίζει μεγάλο ρόλο για να κατανοήσουμε ότι η ζωή γεννιέται από το θάνατο: η ειμαρμένη της ψυχής το εξυπνοεί, το ίδιο και οι σχέσεις του ενός και του πολλαπλού (βλ. άλλωστε το απόσπασμα του Αναξίμανδρου).

[16.](#) Δεν πρόκειται εδώ για κάποιο είδος σκεπτικιστικής διακήρυξης πίστης βασιζόμενης στη σχετικότητα των πάντων, αλλά για ένα επιχείρημα προορισμένο να μας δείξει την ενότητα και την αρμονία των αντιθέτων.

[17.](#) Αυτό το απόσπασμα, όπως και το επόμενο, είναι αρκετά δύσκολο να το ερμηνεύσουμε αν βασιστούμε μόνο σε ό,τι μας λέει και θελήσουμε να το διευκρινίσουμε μόνον από αυτό το ίδιο και από ό,τι λένε οι λέξεις. Πρέπει, για μια ακόμη φορά, να προσαρτήσουμε αυτά τα δυο αποσπάσματα στο θέμα εκείνο σύμφωνα με το οποίο το Πολλαπλό γεννιέται από το Εν και το Εν με τη σειρά του από το πολλαπλό, ιδέα που εξυπνοεί ένα κύκλωμα του Είναι και μια φιλοσοφία του γίνεσθαι μέσα στο Είναι. Όλες ιδέες που πρέπει να παραλληλισθούν με το περίφημο απόσπασμα του Αναξίμανδρου. Από τη μια πλευρά το αθάνατο ζει από το θάνατο των θνητών που επανέρχονται στους κόλπους του, από την άλλη οι θνητοί πεθαίνουν από το ότι δεν είναι αθάνατοι. Η ύπαρξη είναι χάρη στο πέρας, και η ανακάλυψη αυτού που την ξεπερνά συνεπάγεται το θάνατο μπροστά σε ένα όριο. Όσο για το [απόσπασμα 77](#), ο Πορφύριος, σύμφωνα με τον Νουμήνιο, μας λέει ότι αναφέρεται στην πτώση των ψυχών μέσα στο ρεύμα του γίνεσθαι.

[18.](#) Η έκφραση *τέμνοντες, καίοντες* μοιάζει να είναι μια παραδοσιακή φράση της ιατρικής γλώσσας. Οι Bywater, Zeller και Kirk διορθώνουν *μηδέν* σε *μη-δέν* και το κείμενο σημαίνει έτσι ότι οι γιατροί παραπονιούνται ότι δεν παίρνουν αμοιβές άξιες για την εργασία που κάνουν.

[19](#). Μέσα στη *Θεογονία* (στίχοι 123 κ.ε.) ο Ησίοδος κάνει τη Νύχτα κόρη του Χάους, από το οποίο γεννήθηκε δίχως το Χάος να έχει γνωρίσει καμιά σεξουαλική σχέση. Η ίδια έδωσε ζωή, πάντοτε μόνη της, στον Αιθέρα και το Φως, έπειτα στη Νύχτα και την Ημέρα. Έτσι η Ημέρα είναι υποδεέστερη της Νύχτας, εφ' όσον προέρχεται από αυτήν, (βλ. πάνω σ' αυτό το θέμα: Clemence Ramnoux, *La Nuit et les enfants de la Nuit*, paris 1959). Μέσα στην κριτική που ο Ηράκλειτος απευθύνει στον Ησίοδο, κάποιοι θέλησαν να δουν μια αποφασιστική καμπή στην ιστορία της σκέψης και που δεν είναι άλλη από το πέρασμα από το Μύθο στο Λόγο, από τον ά-λογο μύθο στην παγκόσμια Λογική· μιλήσαμε ήδη για το τι θα μπορούσαμε να σκεφτούμε σχετικά με τη μετάφραση (στα γαλλικά) της λέξης Λόγος με “Raison” και για τις ορθολογικές απόψεις που θέλουν να ξεχωρίσουν, στους έλληνες φιλοσόφους, μια επιστημονική σκέψη στον πυρήνα της από μια θεολογική σκέψη σε πλήρη άνθηση. Αν ο Ηράκλειτος δηλώνει ότι Ημέρα και Νύχτα είναι ένα και το αυτό, είναι κατά πρώτον στο όνομα της αρμονίας και της ενότητας των αντιθέτων, αλλά επίσης στο όνομα της θεωρίας του γίνεσθαι και της αέναης επιστροφής, διότι, αν η Νύχτα γεννά την Ημέρα μετά την αυγή, η Ημέρα γεννά με τη σειρά της τη Νύχτα μετά το λυκόφως. Είναι ολοφάνερο ότι αυτές οι παρατηρήσεις πάνω σε φυσικά φαινόμενα υποτείνονται σε όλη τους την έκταση από την ηρακλείτεια θέαση του κόσμου.

Τὸ Γίγνεσθαι

39. (49a).

ποταμοῖς τοῖς αὐτοῖς ἐμβαίνομέν τε καὶ οὐκ ἐμβαίνομεν, εἵμέν τε καὶ οὐκ εἴμεν.

Στα ίδια ποτάμια και μπαίνουμε και δεν μπαίνουμε, και είμαστε και δεν είμαστε. [\[20\]](#)

40. (91).

Ποταμῷ γὰρ οὐκ ἔστιν ἐμβῆναι δις τῷ αὐτῷ καθ' Ἡράκλειτον οὐδὲ θνητῆς οὐσίας δις ἄψασθαι κατὰ ἕξιν (τῆς αὐτῆς)· ἀλλ' ὁξύτητι καὶ τάχει μεταβολῆς σκίδνησι καὶ πάλιν συνάγει (μᾶλλον δὲ οὐδὲ πάλιν οὐδ' ὕστερον, ἀλλ' ἅμα συνίσταται καὶ ἀπολείπει) καὶ πρόσσεισι καὶ ἄπεισι.

Δεν μπορούμε να μπούμε δυο φορές στο ίδιο ποτάμι, κατά τον Ηράκλειτο, ούτε ν' αγγίζουμε δυο φορές μια ουσία θνητή, γιατί σκορπίζεται και πάλι μαζεύεται με την οξύτητα και την ταχύτητα της μεταβολής, (και μάλιστα όχι πάλι, ούτε αργότερα, αλλά ταυτόχρονα εμφανίζεται και χάνεται) και πλησιάζει κι απομακρύνεται.

41. (12).

ποταμοῖσι τοῖσιν αὐτοῖσιν ἐμβαίνουσιν ἕτερα καὶ ἕτερα ὕδατα ἐπιρρεῖ· καὶ ψυχὰι δὲ ἀπὸ τῶν ὑγρῶν ἀναθυμιάωνται (;).

Αυτοί που μπαίνουν στα ίδια ποτάμια δέχονται συνέχεια άλλα κι άλλα νερά· κι απ' τα υγρά βγαίνουν οι ψυχές σαν αναθυμιάσεις (;). [\[21\]](#)

42. (36).

ψυχῇσιν θάνατος ὕδωρ γενέσθαι, ὕδατι δὲ θάνατος γῆν γενέσθαι, ἐκ γῆς δὲ ὕδωρ γίνεται, ἐξ ὕδατος δὲ ψυχή.	Για τις ψυχές θάνατος είναι να γίνουν νερό, για το νερό θάνατος να γίνει γη, από τη γη γίνεται νερό κι απ' το νερό ψυχή. [22]
--	---

43. (103).

ξυνὸν γὰρ ἀρχὴ καὶ πέρας ἐπὶ κύκλου περιφερείας.	Στην περιφέρεια του κύκλου η αρχή και το πέρας συμπίπτουν. [23]
--	---

44. (76).

ζῆ πῦρ τὸν γῆς θάνατον καὶ ἀήρ ζῆ τὸν πυρὸς θάνατον, ὕδωρ ζῆ τὸν ἀέρος θάνατον, γῆ τὸν ὕδατος.	Η φωτιά ζει το θάνατο της γης κι ο αέρας ζει το θάνατο της φωτιάς, το νερό ζει το θάνατο του αέρα και η γη του νερού. [24]
--	--

45. (126).

Τὰ ψυχρὰ θέρεται, θερμὸν ψύχεται, ὑγρὸν αὐαίνεται, καρφαλέον νοτίζεται.	Τα ψυχρά θερμαίνονται, το θερμό ψύχεται, το υγρό ξεραίνεται, το στεγνό δροσίζεται.
---	--

46. (52).

αἰὼν παῖς ἔστι παίζων πεσσεύων· παιδὸς ἢ βασιληΐη.	Ο αἰώνας είναι ένα παιδί που παίζει, ρίχνοντας ζάρια· ενός παιδιού η βασιλεία.
--	--

47. (7).

εἰ πάντα τὰ ὄντα καπνὸς γένοιτο, ῥῖνες ἂν διαγνοῖεν.	Αν όλα τα όντα γίνονταν καπνός, θα το γνωρίζαμε με τα ρουθούνια. [25]
--	---

Σημειώσεις

[20.](#) Αυτό το θέμα του ποταμού που κυλά, θέμα που φαίνεται τόσο απλό υπήρξε εν τούτοις αντικείμενο αρκετά παράξενων ερμηνειών. Για τους λουόμενους ο ποταμός είναι πάντοτε ο ίδιος και, όμως, επίσης πάντοτε διαφορετικός. Είναι πάντοτε ο ίδιος, μπορεί να υποστηρίξει κανείς, γιατί η ροή του είναι σταθερή — κατά τον Αριστοτέλη είναι πάντοτε ο ίδιος γιατί η κοίτη του δεν αλλάζει, — κατά τον Σενέκα είναι πάντοτε ο ίδιος γιατί διατηρεί το ίδιο όνομα, — τέλος, δεν είναι ο ίδιος γιατί ό,τι βρίσκεται γύρω του δεν αλλάζει; — Ξέρουμε πως ο Κρατύλος μεμφόταν τον Ηράκλειτο για το ότι είχε πει πως δεν μπορούμε να μπούμε ποτέ *δυο* φορές μέσα στον ίδιο ποταμό γιατί, κατ' εκείνον, δεν μπορούμε να μπούμε σ' αυτόν ούτε *καν μια* μόνη φορά. Ο Αριστοτέλης, που μας δίνει αυτή τη διευκρίνηση (*Μετά τα Φυσικά*, Γ5 1010 α 10), προσθέτει ότι ο Κρατύλος έφτασε μέχρι το να σκεφτεί πως δεν έπρεπε να πει τίποτα και ότι του ήταν αρκετό να κουνήσει το δάχτυλο.

[21.](#) Κείμενο αμφίβολο· κάποιοι βλέπουν μέσα σ' αυτό το απόσπασμα μια στωική επιρροή· πράγματι, ο Κλεάνθης συγκρίνει τις απόψεις του Ζήγωνα με τις απόψεις

άλλων φιλοσόφων και λέει ότι, για τον Ζήνωνα όπως και για τον Ηράκλειτο, η ψυχή είναι αναθυμίαση που διαθέτει μια ευαισθησία. Ο Ζήνων εξήγησε λοιπόν την ψυχή όπως το είχε ήδη κάνει ο Ηράκλειτος· για μερικούς σχολιαστές παραμένει το πρόβλημα του αν έχουν ή όχι προσάψει στον Ηράκλειτο κάποιες από τις ιδέες του Ζήνωνα.

22. Ο Διογένης ο Λαέρτιος, στην αφήγηση που μας δίνει για το τέλος του Ηράκλειτου, μας λέει ότι ο Ηράκλειτος είχε αρρωστήσει από υδρωπικία τρώγοντας μονάχα χόρτα και ρώτησε τότε τους γιατρούς τι έκαναν για να μετατρέψουν την υγρασία σε ξηρασία· εφ' όσον η ψυχή κρατάει από τη φωτιά, διακινδυνεύει τον θάνατο αν γίνει υγρή, αυτός είναι επίσης ο λόγος που η μέθη την τρελαίνει.

23. Κάποιοι σχολιαστές ισχυρίστηκαν ότι οι όροι *επί κύκλου περιφερείας* δεν είναι του Ηράκλειτου, διότι η λέξη “περιφέρεια” εμφανίστηκε αργότερα, εκτός του ότι ο Ηράκλειτος δεν ενδιαφερόταν για τις γεωμετρικές θεωρίες. Όπως και αν έχει, το νόημα του αποσπάσματος είναι από τα πιο ξεκάθαρα.

24. Αυτό το απόσπασμα φαίνεται ύποπτο διότι ο αέρας εμφανίζεται εδώ σα στοιχείο· όμως, αν αυτό το στοιχείο βρίσκεται να είναι η ίδια η αρχή στον Αναξημένη κι αν είναι ένα από τα τέσσερα στοιχεία του Εμπεδοκλή, δεν μοιάζει να ανήκει στην Κοσμολογία του Ηράκλειτου.

25. Σύμφωνα με τον Reinhardt πρέπει να εννοήσουμε μ' αυτό ότι υπάρχει μια κρυφή ενότητα μέσα σε όλα τα πράγματα που μας περιβάλλουν, ενότητα που ανακαλύπτει ο λογισμός από τα δεδομένα των αισθήσεων, αλλά που δεν ανακαλύπτουν οι ίδιες οι αισθήσεις. Αν τα πάντα γίνονταν καπνός τα ρουθούνια θα ξεχώριζαν αυτούς τους καπνούς από την οσμή τους, αλλά, για τον καπνό, τα πάντα θα ήταν απλώς καπνός. Τα πράγματα είναι λοιπόν εν ή πολλαπλά, σύμφωνα με τον τρόπο που συνδεόμαστε με αυτά.

Ο Χάιντεγκερ μεταφράζει το απόσπασμα 7 ως εξής: *Αν όλα τα όντα γίνονταν καπνός, θα ήταν οι μύτες που θα το διέκριναν και θα το αντιλαμβάνονταν*· δηλαδή ότι το είναι δεν έχει καμιά σχέση με το ον, δεν μπορούν τα αυτιά να το ακούσουν ούτε η οσμή να το αντιληφθεί, είναι εντελώς άλλο πράγμα από έναν καθαρό ατμό ή έναν καπνό. Το είναι είναι *Λόγος, ἄρμονία, ἀλήθεια, φύσις, φαίνεσθαι*· γι' αυτό δεν εμφανίζεται κατά βούληση, είναι η αρχική περισυλλογή (βλ. Heidegger, *Introduction a la metaphysique*, σελ. 146).

Τὸ Πῦρ

48.

Τὰ δὲ πάντα οἰακίζει Κεραινὸς, τουτέστι κατευθύνει, κεραινὸν τὸ πῦρ λέγων τὸ αἰώνιον λέγει δὲ καὶ φρόνιμον τοῦτο εἶναι τὸ πῦρ καὶ τῆς διοικήσεως τῶν ὅλων αἴτιον· καλεῖ δ' αὐτὸ χρησιμοσύνην

καὶ κόρον· χρησιμοσύνη δέ ἐστιν ἡ διακόσμησις κατ' αὐτόν, ἡ δὲ ἐκπύρωσις κόρος· πάντα γάρ, φησὶ, τὸ πῦρ ἐπελθὼν κρινεῖ καὶ καταλήγεται.

τὰ δὲ πάντα οἰακίζει Κεραυνός.

τὸ πῦρ χρησιμοσύνη καὶ κόρος.

πάντα γὰρ τὸ πῦρ ἐπελθὼν κρινεῖ καὶ καταλήγεται.

(64). Όλα τα κυβερνά ο Κεραυνός.

(65). Η φωτιά είναι χρεία και χορτασμός· γι' αυτόν χρεία είναι η τάξη, και η εκπύρωση χορτασμός.

(66). Πράγματι, ο Ηράκλειτος λέει ότι η φωτιά, όταν επέλθει, θα κρίνει και θα καταλάβει τα πάντα. [26]

49. (90).

πυρός τε ἀνταμοιβή τὰ πάντα καὶ πῦρ ἀπάντων ὅκωσπερ χρυσοῦ χρήματα καὶ χρημάτων χρυσός.

Τα πάντα ανταλλάσσονται με τη φωτιά και με τα πάντα η φωτιά, όπως τα εμπορεύματα με το χρυσάφι, και το χρυσάφι με τα εμπορεύματα.

50. (84a).

. . . μεταβάλλον ἀναπαύεται.

(Η φωτιά) μεταβαλλόμενη αναπαύεται.

51. (16).

Λήσεται μὲν γὰρ ἴσως τὸ αἰσθητὸν φῶς τις, τὸ δὲ νοητὸν ἀδύνατον ἐστίν, ἢ ὥς φησιν Ἡράκλειτος· τὸ μὴ δῦνόν ποτε πῶς ἂν τις λάθοι;

Θα ξεφύγει ίσως κανείς από το αισθητό φως, αλλά είναι αδύνατο να ξεφύγει από το νοητό. Ή, όπως λέει ο Ηράκλειτος, πως κανείς να κρυφτεί απ' αυτό που δεν δύει ποτέ; [27]

52. (30).

κόσμον τόνδε, τὸν αὐτὸν ἀπάντων, οὔτε τις θεῶν οὔτε ἀνθρώπων ἐποίησεν, ἀλλ' ἦν ἀεὶ καὶ ἔστιν καὶ ἔσται πῦρ αἰείζωνον ἀπτόμενον μέτρα καὶ ἀποσβεννύμενον μέτρα.

Αυτόν εδώ τον κόσμο, τον ίδιο για όλους, ούτε κανείς θεός ούτε άνθρωπος τον έπλασε, αλλ' ήταν από πάντα και είναι και θα είναι αιώνια ζωντανή φωτιά, που ανάβει με μέτρο και σβήνει με μέτρο. [28]

53. (31).

Πυρὸς τροπαὶ πρῶτον θάλασσα, θαλάσσης δὲ τὸ μὲν ἥμισυ γῆ, τὸ δὲ ἥμισυ πρηστήρ· δυνάμει γὰρ (Ἡράκλειτος) λέγει ὅτι πῦρ ὑπὸ τοῦ διοικοῦντος λόγου καὶ θεοῦ τὰ σύμπαντα δι' αἲρος τρέπεται εἰς ὑγρὸν τὸ ὡς σπέρμα τῆς διακοσμήσεως, ὃ καλεῖται

Η φωτιά μετατρέπεται πρώτα σε θάλασσα· και το μισό της θάλασσας γίνεται γη και το άλλο μισό σίφουνας. (Ο Ηράκλειτος) θέλει να πει μ' αυτό πως με τη δύναμη της η φωτιά, υπό την επήρεια του θείου Λόγου που κυβερνά τα πάντα, μετατρέπεται δια μέσου του αέρα σε

θάλασσαν, ἐκ δὲ τούτου αὖθις γίνεται γῆ καὶ οὐρανὸς καὶ τὰ ἐμπεριεχόμενα· ὅπως δὲ πάλιν ἀναλαμβάνεται καὶ ἐκκυροῦται, σαφῶς διὰ τούτων δηλοῖ· (γῆ) θάλασσα διαχέεται, καὶ μετρέεται εἰς τὸν αὐτὸν λόγον, ὁκοῖος πρόσθεν ἦν ἢ γενέσθαι γῆ.

υγρασία, πυρήνα της ὅλης διάταξης του σύμπαντος, και την οποία ονομάζει θάλασσα. Από αυτήν ξαναγεννιούνται η γη ο ουρανός και ὅ,τι εμπεριέχουν. Το πῶς ο κόσμος οδηγείται ξανά προς τα πίσω και αφανίζεται από τη φωτιά, το εξηγεί καθαρά: Η (γη) διαλύεται σε θάλασσα και φτάνει στο ίδιο μέτρο αναλογίας που ίσχυε πριν γίνει γη. [29]

Σημειώσεις

[26.](#) Αυτό το κείμενο είναι παρμένο από τον Ιππόλυτο, ο οποίος, για μερικούς σχολιαστές, στηριζόταν σε μια στωική πηγή που ουδόλως αντανακλούσε τη σκέψη του Ηράκλειτου. Το πρόβλημα που τίθεται από αυτές τις διαφορετικές ερμηνείες είναι λοιπόν το εξής: η θεωρία της *εκπόρωσης* είναι του Ηράκλειτου, ή δεν είναι παρά μια στωική θεωρία;

[27.](#) Το απόσπασμα είναι παρμένο από τον Κλήμη τον Αλεξανδρέα. Είναι πιθανόν η πρώτη πρόταση να είναι δική του και όχι του Ηράκλειτου, και ο Κλήμης να την πρόσθεσε για να δώσει στον Ηράκλειτο μια πρόθεση που μπορεί να συμπέσει με μια χριστιανική εσχατολογία. Ο Χάιντεγκερ αφιέρωσε ολόκληρη ανάλυση σ' αυτό το απόσπασμα (*Essays et conferences*, σελ. 114 κ.ε.): Ο Ηράκλειτος σκέφτεται το μήποτε-αφανίζεσθαι. Πράγμα που, στη σκέψη ενός Έλληνα, σημαίνει ποτέ να μη βυθιστεί (*Eingehen*) κανείς μέσα στην απόκρυψη. Σε ποιον τομέα κινείται η ρήση; Όσο για το νόημα ονομάζει την απόκρυψη (*Verbergung*), δηλαδή το γεγονός του να μη βυθιστεί ποτέ κανείς σ' αυτήν. Η ρήση, ταυτόχρονα, αφορά ακριβώς τη διηνεκή ανάδυση, την αποκάλυψη, που πάντοτε διαρκεί και θα διαρκεί: Η φράση το *μή δὲ ὄν ποτέ*, σημαίνει και τα δυο: αποκάλυψη και επικάλυψη, όχι σα δυο διαφορετικά και απλώς παρατιθέμενα γεγονότα, αλλά σαν ένα και το αυτό πράγμα (ο.π., σελ. 326).

[28.](#) Συχνά στηρίχτηκαν σ' αυτό το κείμενο για να κάνουν τον Ηράκλειτο έναν από τους προγόνους του διαλεκτικού υλισμού· αυτή υπήρξε η άποψη του Λένιν και του πολύ γνωστού ειδικού Ιωσήφ Στάλιν. Όσο για τον Χάιντεγκερ, αντιπαραθέτει τη λέξη *ἀεζῶν* με ένα απόσπασμα από το *Θέληση για δύναμη* όπου ο Νίτσε λέει ότι η μόνη άλλη εμφάνιση του *εἶναι* είναι το *ζεῖν* (ο. π., σελ. 330).

[29.](#) Αυτό το απόσπασμα παρουσιάζει πολλές δυσκολίες· η λέξη *γῆ* προστέθηκε από τον Kranz στην τελευταία πρόταση· — δεν ξέρουμε πολύ καλά τι πρέπει να εννοήσουμε με τη λέξη *πρησιήρ*: ανεμοστρόβιλος; σίφουνας; κυκλώνας; νεφελώδεις διάπυροι σχηματισμοί κατά την ανατολή ή τη δύση του ήλιου; Το πυρ του ουρανού μετατρέπεται σε νερό μέσα στη βροχή που γεννά τη θάλασσα, από τη θάλασσα γεννιέται η γη (ίσως ο Ηράκλειτος παραβρέθηκε στο σχηματισμό ηφαιστειογενών νησιών ή στην οπισθοχώρηση της θάλασσας στις ακτές που αμμοχώνονται).

Ὁ Ἄνθρωπος

54. (119).

Ἐφη ὡς ἦθος ἀνθρώπῳ δαίμων.

Ο χαρακτήρας του ανθρώπου, ο δαίμονας του.[\[30\]](#)

55. (82).

πιθήκων ὁ κάλλιστος αἰσχροὺς ἀνθρώπων γένει συμβάλλειν.

Ο ωραιότερος πίθηκος είναι άσχημος όταν συγκρίνεται με το γένος των ανθρώπων.

56. (83).

ἀνθρώπων ὁ σοφώτατος πρὸς θεὸν πίθηκος φανεῖται καὶ σοφία καὶ κάλλει καὶ τοῖς ἄλλοις πᾶσιν.

Ο σοφότερος άνθρωπος, όταν συγκρίνεται με το θεό, φαίνεται πίθηκος και στη σοφία και στην ομορφιά και σ' όλα τ' άλλα.

57. (67α).

sic(ut) aranea, ait, stans in medio telae sentit, quam cito musca aliquem filum suum corrumpit itaque illuc celeriter currit quasi de fili persectione dolens, sic hominis anima aliqua parte corporis laesa illuc festine meat quasi impatiens laesionis corporis, cui firme et proportionaliter iuncta est.

Όπως μια αράχνη στο κέντρο του ιστού της, μόλις μια μύγα κόβει ένα νήμα του, το αισθάνεται και τρέχει γρήγορα σαν να υπέφερε για το κομμένο νήμα, έτσι και η ψυχή του ανθρώπου, όταν ένα μέρος του σώματος τραυματίζεται, ορμάει προς τα 'κεί σαν να μη μπορεί να υποφέρει τη λαβωματιά του σώματος με το οποίο είναι δεμένη γερά και αρμονικά.

58. (15).

εἰ μὴ γὰρ Διονύσῳ πομπὴν ἐποιοῦντο καὶ ὕμνον ᾄσμα αἰδοίοισιν, ἀναιδέστατα εἴργαστ' ἄν· ὡτὸς δὲ Αἰδῆς καὶ Διόνυσος, ὅτεω μαίνονται καὶ ληναΐζουσιν.

Γιατί αν δεν οργάνωναν πομπή για το Διόνυσο και δεν τραγουδούσαν το φαλλικό ύμνο, όσα έκαναν θα ήταν αναιδέστατα. Άλλα ο Αδης και ο Διόνυσος είναι το ίδιο πράγμα, που στ' όνομά του μαίνονται και βακχεύουν. [\[31\]](#)

59. (68).

Καὶ διὰ τοῦτο εἰκότως αὐτὰ ἄκεα Ἡράκλειτος προσεῖπεν ὡς ἐξακεσόμενα τὰ δεινὰ καὶ τὰς ψυχὰς ἐξάντες ἀπεργαζόμενα τῶν ἐν τῇ γενέσει συμφορῶν.

Ο Ηράκλειτος είπε ότι η ίδια “γιατρεία” θεραπεύει φοβερές ασθένειες και ελευθερώνει τις ψυχές από συμφορές.

60. (85).

θυμῷ μάχεσθαι χαλεπὸν· ὃ τι γὰρ ἄν

Είναι δύσκολο να πολεμά κανείς την

θέλη, ψυχῆς ὠνεῖται.

καρδιά του· γιατί αυτό που θέλει, το αγοράζει με ψυχή.

61. (98).

αἱ ψυχαὶ ὁσμῶνται καθ' Ἄϊδην.

Οι ψυχές οσμίζονται μέσα στον Ἄδη.

62. (63).

ἔνθα δ' ἔοντι ἐπανίστασθαι καὶ φύλακας
γίνεσθαι ἐγερτὶ ζώντων καὶ νεκρῶν.

Εκεί πέρα, μπροστά σ' αυτόν που είναι,
ανασταίνονται και γίνονται ἀγρυπνοὶ
φύλακες των ζωντανών και των νεκρών.
[32]

63. (27).

ἄνθρώπους μένει ἀποθανόντας, ἄσσα οὐκ
ἔλπονται οὐδὲ δοκέουσιν.

Πράγματα που δεν ελπίζουν ούτε
φαντάζονται περιμένουν τους ανθρώπους
μετά το θάνατο τους.

64. (25).

μόροι γὰρ μέζονες μέζονας μοίρας
λαγχάνουσι.

Οι πιο μεγάλοι θάνατοι έχουν την πιο
μεγάλη μοίρα.

65. (21).

Οὐχὶ καὶ Ἡράκλειτον θάνατον τὴν
γένεσιν καλεῖ... ἐν οἷς φησι· θάνατός
ἐστὶν ὅκόσα ἐγερθέντες ὀρέομεν, ὅκόσα
δὲ εὕδοντες ὕπνος.

Θάνατος είναι ὅσα βλέπουμε ξύπνιοι, και
ὕπνος ὅσα κοιμισμένοι.

66. (26).

ἄνθρωπος ἐν εὐφρόνῃ φάος ἄπτεται
ἐαυτῷ (ἀποθανών) ἀποσβεσθεὶς ὄψεις,
ζῶν δὲ ἄπτεται τεθνεῶτος εὐδων,
(ἀποσβεσθεὶς ὄψεις) ἐγρηγορῶς ἄπτεται
εὕδοντος.

Όταν τα μάτια του σβήνουν, ο άνθρωπος
ανάβει φως για τόν εαυτό του μέσα στη
νύχτα. Ζωντανός στον ύπνο του, όταν τα
ιάτια του κλείνουν, αγγίζει τον πεθαμένο,
ξύπνιος, αγγίζει αυτόν που κοιμάται. [33]

67. (89).

Ὁ Ἡράκλειτός φησι τοῖς ἐγρηγορόσιν ἓνα
καὶ κοινὸν κόσμον εἶναι, τῶν δὲ
κοιμωμένων ἕκαστον εἰς ἴδιον
ἀποστρέφεσθαι.

Για τους ξύπνιους ένας και κοινός
κόσμος υπάρχει, αλλά κάθε κοιμισμένος
ξαναγυρνά στο δικό του ιδιαίτερο κόσμο.
[34]

68. (75).

τοὺς καθεύδοντας ἐργάτας εἶναι καὶ
συνεργοὺς τῶν ἐν τῷ κόσμῳ γινομένων.

Οι κοιμισμένοι είναι εργάτες και
συνεργοί σ' αυτά που γίνονται στον
κόσμο.

Σημειώσεις

[30.](#) Η παραδοσιακή απόδοση αυτού του αποσπάσματος του δίνει την εξής έννοια: ο χαρακτήρας ενός ανθρώπου κάνει την ειμαρμένη του. Ο Χάιντεγκερ βλέπει σ' αυτήν την ερμηνεία μια κοινοτοπία δίχως σημασία που περιφρονεί την ετυμολογία. Ο Χάιντεγκερ δικαίως τονίζει ότι η πρώτη έννοια της λέξης *ἦθος* δεν είναι *χαρακτήρας*, αλλά *κατοικία*: μεταφράζει λοιπόν το απόσπασμα του Ηράκλειτου ως εξής: *Ο άνθρωπος κατοικεί, για το ότι είναι άνθρωπος, μέσα στην εγγύτητα του θείου* (βλ. Heidegger, *Lettre sur l' humanisme*, Paris 1964, σελ. 145).

[31.](#) Ο Κλήμης ο Αλεξανδρεύς διαβάσει αυτό το κείμενο σε σχέση με το δικό του χριστιανισμό και κατανοεί ότι όλοι εκείνοι που τραγουδούν για το Διόνυσο και επιδίδονται σε επονείδιστες τελετές θα πάνε στην κόλαση και θα κριθούν από τον Άδη. Χρησιμοποιήσαμε στην προκαταρκτική μας μελέτη κάποια από τα συμπεράσματα του A. Delatte από το έργο του *Les conceptions de l' enthousiasme chez les philosophes presocratiques*, Paris 1934.

[32.](#) Κείμενο άκρως παραφθαρμένο. Ο K. Reinhardt σκέφτεται ότι αυτό το απόσπασμα δημιουργήθηκε από δυο αποσπάσματα που ο Ιππόλυτος, στον οποίο βρίσκεται αυτό το κείμενο, ένωσε για κακή τύχη με το και· το πρώτο απόσπασμα είναι ίσως μια επιβεβαίωση της ανάστασης της σάρκας, το δεύτερο περιέχει ίσως την ιδέα ότι ο θεός είναι η αιτία της ανάστασης. Καταλάβαμε επίσης ότι ήρωες ορθώνονται μπροστά στον Άδη που είναι εκεί και βασιλεύουν, κάτω από τη γη, ως φύλακες. Ο Diels σκέφτεται ότι πρόκειται για μύστες που ανορθώνονται από τη λάσπη και το σκότος μπροστά στο άγαλμα του θεού και αποκτούν έτσι το βαθμό του φύλακα.

[33.](#) Σύμφωνα με τον Αναστάσιο Ν. Ζούμπο, το πρώτο μέρος του αποσπάσματος είναι ένας υπαινιγμός για τον κόσμο του ονείρου που δεν είναι παρά απάτη· το δεύτερο μέρος του αποσπάσματος σημαίνει ότι “ο άνθρωπος, τόσο στην κατάσταση του ύπνου όσο και στην κατάσταση του ξύπνιου, συμμετέχει στο θάνατο δια της απόλυτης άγνοιας μέσα στην οποία βρίσκεται πάντοτε” (Α.Ν. Zoumpos, *Interpretation philosophique du vingt-sixieme fragment d' Heraclite*, στο *Revue des Etudes Grecques*, τόμος LIX-LX, 1946-47, σελ. 1).

[34.](#) Ο Ludwig Binswanger αφιέρωσε ενδιαφέρουσες αναλύσεις σ' αυτό το απόσπασμα του Ηράκλειτου. Ο ονειροπόλος ζει στο δικό του κόσμο όπου βρίσκεται βυθισμένος μέσα στην έκσταση ή μέσα στα βάσανα. Εκείνοι που ονειροπολούν αγνοούν το τι κάνουν σε κατάσταση ξύπνιου, όπως ξεχνούν τι κάνουν μέσα στον ύπνο· η επαγρύπνιση είναι η αφύπνιση εκτός της ατομικής σκέψης σύμφωνα με τους κανόνες του παγκόσμιου Λόγου, ονειρευόμαστε γιατί δεν είμαστε σε συνάρτηση με το όλο. Η γνώση ενός πράγματος το οποίο ξέρω μόνον εγώ, είναι ακριβώς, σύμφωνα με μια παρατήρηση του Χέγκελ, αυτό που ονομάζεται όνειρο. “Ονειρεύομαι”, λέει ο Binswanger, σημαίνει: “Δεν ξέρω τι μου συμβαίνει”. Μέσα σ' αυτό το πρώτο πρόσωπο, εμφανίζεται ξανά, πράγματι, το άτομο, ο *Quisque*, ο *Έκαστος* όχι σαν αυτός που ονειρεύεται, αλλά σαν αυτός στον οποίο το όνειρο παρουσιάζεται “δίχως αυτός να ξέρει πως”. Και αυτό το άτομο, εδώ, δεν είναι άλλο από *το ίδιο* με την έννοια της αριθμητικής ταυτότητας του προσώπου (Καντ), μια ένδειξη καθαρά τυπική, αποστερημένη ουσίας, το παίγνιο της ζωής μέσα στην άνοδο ή την πτώση, του

φλοισβίσματος της θάλασσας και της σιγής του θανάτου, της σπινθηροβόλησης των χρωμάτων στον ήλιο και της νύχτας της σκιάς, της μεγαλειώδους μορφής του πουλιού που πετά στους αιθέρες και των ριγμένων ακατάστατα στο πάτωμα αποσπασμάτων είναι το παίγνιο της ελκυστικής μορφής του νεαρού κοριτσιού, του αρώματος των γαρύφαλων, του πτώματος του πεσμένου πουλιού, του δυνατού και τρομερού όρνιου και του τρυφερού περιστεριού. Ένα άτομο βγαίνει απ' αυτήν την αριθμητική ταυτότητα για να γίνει ένα *αυτό το ίδιο* ή ακόμη το *Άτομο*, ο άγρυπνος άνθρωπος ξεπηδά από τον ονειροπόλο τη στιγμή που αποφασίζει, όχι μόνο να θέλει να γνωρίζει αυτό που του συμβαίνει, αλλά επίσης να επέμβει “αυτός ο ίδιος” μέσα στην πορεία του γεγονότος, να εισάγει στη ζωή που ανυψώνεται και πέφτει, τη συνέχεια και τη συνέπεια. “Εκείνη μόνο τη στιγμή *κάνει κάτι*”, (L. Binswanger, *Le reve et l' existence*, Paris 1954, σελ. 179-192.)

Ἡ Φύση

69. (123).

φύσις δὲ καθ' Ἡράκλειτον κρύπτεσθαι Ἡ φύση αγαπά να κρύβεται. [35]
φιλεῖ.

70. (99).

εἰ μὴ ἥλιος ἦν, ἔνεκα τῶν ἄλλων ἄστρον ἂν ἦν. Ἄν ο ἥλιος δεν υπήρχε, θα ήταν νύχτα παρά τα άλλα άστρα.[36]

71. (100).

περιόδους· ὧν ὁ ἥλιος ἐπιστάτης ὧν καὶ σκοπὸς ὀρίζειν καὶ βραβεύειν καὶ ἀναδεικνύειν καὶ ἀναφαίνειν μεταβολὰς καὶ ὥρας αἱ πάντα φέρουσι. Ο ἥλιος, κύριος και φύλακας των περιόδων, ορίζει, κατανέμει, φανερώνει και αποκαλύπτει τις μεταβολές και τις εποχές που φέρνουν τα πάντα.

72. (120).

ἡοῦς καὶ ἐσπέρας τέρματα ἢ ἄρκτος καὶ ἀντίον τῆς ἄρκτου οὖρος αἰθρίου Διός. Της αυγής και της εσπέρας τέρματα η άρκτος και απέναντι στην άρκτο, το όριο του λαμπερού Δία. [37]

73. (94).

ἥλιος γὰρ οὐχ ὑπερβήσεται μέτρα· εἰ δὲ μή, Ἑρινύες μιν Δίκης ἐπίκουροι ἐξευρήσουσιν. Γιατί ο ἥλιος δεν μπορεί να υπερβεί τα όρια του, αλλιώς θα τον βρουν οι Ερινύες που βοηθούν τη δικαιοσύνη. [38]

74. (3).

(Περὶ μεγέθους ἡλίου) εὖρος ποδὸς ἀνθρωπέου. Ο ἥλιος έχει το πλάτος ανθρώπινου ποδιού. [39]

75. (6).

ὁ ἥλιος οὐ μόνον, καθάπερ ὁ Ὁ ἥλιος καθημερινά είναι νέος, είναι νέος Ἡράκλειτός φησι, νέος ἐφ' ἡμέρη ἐστίν, διαρκώς και ακατάπαυστα. ἀλλ' αἰ νέος συνεχῶς.

Σημειώσεις

[35.](#) Ο Kirk σημειώνει σωστά ότι η δυσκολία αυτού του αποσπάσματος είναι το να ξέρουμε τι πρέπει ακριβώς να εννοήσουμε με τη λέξη *φύση*. Οι αρχαίοι συγγραφείς που αναφέρουν αυτή τη φράση του Ηράκλειτου συμφωνούν επίσης σ' αυτό. Ο Diels μεταφράζει die Natur (η Φύση), ο Kranz προσθέτει μέσα σε παρένθεση das Wesen (το Είναι). Ο Gigon παίρνει τη λέξη nature (φύση) με την αρχική ετυμολογική της έννοια και μεταφράζει σαν να έλεγε *γένεσις*: η λέξη *φύση* προέρχεται πράγματι από το ρήμα *φύειν* που σημαίνει αυξάνω*. Η φύση λοιπόν θα ήταν αρχικά αυτό που αυξάνει. Ο Kirk απορρίπτει όλες αυτές τις μεταφράσεις και σκέφτεται ότι *φύση* σημαίνει απλά “η πραγματική σύσταση ενός πράγματος”. Ο Χάιντεγκερ σχολίασε πολλές φορές αυτό το απόσπασμα: κατά πρώτον διατηρεί την ετυμολογική σημασία και βλέπει μέσα στη φύση την εμφάνιση του Είναι. Από τον Πλάτωνα, λέει ο Χάιντεγκερ, (στην πραγματικότητα θα ήταν πολύ ακριβέστερο να πούμε: από τους Σοφιστές), η λέξη *φαίνεσθαι* έχει μια κάποια σχετλιαστική έννοια στο μέτρο που προσδιορίζει μια απατηλή φαινομενικότητα μια ψευδαίσθηση, μια γνώμη· όμως φαίνεσθαι σήμαινε αρχικά εμφανίζεσθαι και η εμφάνιση δεν ήταν η φαινομενικότητα. Συνεπώς *φύσις* εκφράζει κατά τον Χάιντεγκερ, το φαίνεσθαι μέσα στο οποίο το Είναι ανθίζει (βλ. *Introduction a la metaphysique*, σελ. 126), είναι το φανέρωμα αυτού που ήταν ερμητικά κλειστό. Έτσι η λέξη Φύση δεν προσδιορίζει την ουσία (Wesenheit) αλλά το Είναι (*Wesen*) που προβάλλει. Όμως *φύσις* και *κρύπτεσθαι* στρέφονται και ρέπουν το ένα προς το άλλο, είναι το ίδιο πράγμα, είναι το κρύπτεσθαι που εξασφαλίζει την ύπαρξη του στο αποκαλύπτεσθαι: “Μέσα στο κρύπτεσθαι κυριαρχεί, με αντίθετη φορά, η αναχαίτιση της τάσης προς το αποκαλύπτεσθαι. Τι θα ήταν ένα κρύπτεσθαι που, μέσα στην τάση του να προβάλλει, δε συγκρατείτο;” Αυτή η εύνοια της *φύσεως* για το *κρύπτεσθαι* αποτελεί την ύπαρξη του *φίλεῖν*. Ο Χάιντεγκερ μεταφράζει λοιπόν το απόσπασμα ως εξής: “Το προβάλλειν (εκτός του κρύπτεσθαι) παρέχει την εύνοιά του στο κρύπτεσθαι” (*Essais et Conférences*, σελ. 328).

* φύειν-φύη (δωρικός τύπος φυῖ) = αύξηση, σωματική ανάπτυξη. (Σ.τ.Μ)

[36.](#) Κατά συνέπεια η διάκριση μεταξύ μέρας και νύχτας, που μοιάζουν να αντιτίθενται η μια προς την άλλη, δεν υφίσταται πλέον εφ' όσον ο ἥλιος είναι η μοναδική αιτία της μιας και της άλλης: τα δυο φαινόμενα προέρχονται άρα από έναν μόνο παράγοντα.

[37.](#) Το απόσπασμα προέρχεται από ένα κείμενο του Στράβωνα, το οποίο αφήνει να εννοηθεί ότι το όριο του λαμπερού Δία είναι ο Ανταρκτικός κύκλος, όμως αυτό θα εξυπονοούσε πως ο Ηράκλειτος σκέφτηκε ότι η γη είναι σφαιρική, αλλά τίποτα δεν μας επιτρέπει να το επιβεβαιώσουμε. Ο Kirk πιστεύει ότι αυτή η έκφραση σημαίνει ο *λαμπερός γαλανός ουρανός* και προσδιορίζει απλούστατα το Νότο.

38. Ο P.-M. Schuhl σημειώνει ότι ο Dietrich συνέδεσε αυτό το απόσπασμα με ένα κείμενο της Αποκάλυψης του Ενώχ*, σύμφωνα με το οποίο τα άστρα καίνε για να τιμωρηθούν για τις παραβάσεις τους, που δεν τήρησαν τις περιόδους που τους είχαν οριστεί (*Essai sur la formation de la pensee grecque*, 2η εκδ., Paris 1949, σελ. 281, η. 7).

Ο P.-M. Schuhl συνέθεσε τη μεταφυσική κοσμολογία του Ηράκλειτου μέσα σ' αυτό το σχόλιο βασιζόμενος σε πολλά αποσπάσματα: “(Ο Ηράκλειτος) μας δείχνει τη θεμελιακή ενότητα των πραγμάτων, που δεν διαφέρουν μεταξύ τους παρά όπως οι ποικίλα αρωματισμένες φλόγες των θυσιών, οι οποίες, αν κρίνουμε με την όσφρηση, μοιάζουν διαφορετικές οι μεν από τις δε· και αυτό είναι κάτι περισσότερο από μια απλή εικόνα, γιατί ο Ηράκλειτος υιοθετεί ως αρχή το πυρ, όπως ο Θαλής το νερό και ο Αναξίμανδρος τον αέρα· όπως τα εμπορεύματα έναντι χρυσού, τα πάντα ανταλλάσσονται έναντι του αιώνιου και ζώντος πυρός. Όμως η φυσική δεν είναι, όπως το νόμιζε ο Αναξίμανδρος, το βασίλειο της αδικίας· οι μεταβολές υπακούουν σε κανόνες· η φωτιά ανάβει με μέτρο και σβήνει με μέτρο· κι αν μεταβάλλεται σε γη ή από γη σε θάλασσα, μετριέται πάντοτε σύμφωνα με την ίδια αναλογία· ακέραιο το γίνεσθαι υποτάσσεται σε ένα θεϊκό νόμο από τον οποίο εξαρτώνται όλοι οι ανθρώπινοι νόμοι, το νόμο του Λόγου, που πραγματοποιεί την ενότητα των πάντων ενώ ταυτόχρονα, παρών σε μας, μας μαθαίνει ότι όλα είναι εν· με τη μορφή πυρός, είναι η *Δίκη*, που διαπερνά τα πάντα, που θα κρίνει τους κακούς και που επιτηρεί τον ήλιο μέσω των βοηθών της, των Ερινύων, για να μην υπερβεί τα όρια του, αυτός από τον οποίο εξαρτώνται “ώρα(ι) αἵ πάντα φέρουσι” (απόσπ. 100). Μετάφρασαν αργότερα αυτή την ιδέα λέγοντας ότι η παγκόσμια εξελικτική πορεία ρυθμίζεται από την ειμαρμένη, της οποίας η ουσία είναι ο Λόγος· η λέξη *Είμαρμένη*, που έχει ίσως αξία μετοχής στην έκφραση “είμαρμένην ἀνάγκην”, δε συναντάται παρά στους δοξογράφους και τους γιατρούς· δεν μπορούμε να ξέρουμε αν ο Ηράκλειτος τη χρησιμοποιεί, αλλά συμφωνεί αρκετά καλά με την ηρακλείτεια εικόνα του μερτικού που πέφτει στον καθένα στα ζάρια. Υπογραμμίζοντας το ρόλο του μέτρου μέσα στην αλλαγή, ο Ηράκλειτος εμβαθύνει τις αντιλήψεις του Αναξίμανδρου. (...) Η μεγάλη ανακάλυψη του Ηράκλειτου είναι η ανακάλυψη της κρυμμένης αρμονίας των αντιθέτων δυνάμεων, ανάλογης με την αρμονία του τόξου και της λύρας, που είναι η αληθινή δικαιοσύνη· ο Λόγος είναι ακριβώς η βαθιά ενότητα που κρύβουν και εκφράζουν οι φαινομενικές αντιθέσεις” (ο.π., σελ. 280-282).

* Γιός του Ιάρεδ, πατέρας του Μαθουσάλα, αρχηγός της από τον Αδάμ έβδομης γενεάς. Η *Αποκάλυψη του* είναι ένα περίεργο μνημείο της μεταγενέστερης ιουδαϊκής αποκαλυπτικής, στο οποίο ο Ενώχ παρίσταται να λαβαίνει θείες αποκαλύψεις της γενικής ιστορίας μέχρι τη συντέλεια του κόσμου. Γραμμένο το 110 π.Χ. (;) (Σ.τ.Μ.)

39. Είναι φανερό ότι δεν πρέπει να πάρουμε αυτή την κατάφαση κατά γράμμα και να δούμε σ' αυτήν το δείγμα κάποιου προλογικού τρόπου σκέψης, εφ' όσον, όπως δίκαια παρατηρήσαμε, τα χρησιμοποιούμενα στα μυστήρια και αναπαριστώντα τον ήλιο αντικείμενα ήταν τα ίδια μεγαλύτερα από ένα ανθρώπινο πόδι. Δανειζόμαστε από τον Kirk (ο.π., σελ. 281) τις διάφορες ερμηνείες που έχουν προταθεί:

α) Κατά τον Deichgraber, ο Ηράκλειτος έδωσε αυτό το παράδειγμα για να δείξει το πόσο μπορεί να σφάλει η ανθρώπινη κρίση· υπονοώντας ότι εκείνοι που κατανοούσαν το Λόγο δεν αρκούσαν σε τόσο απλοϊκές καταφάσεις.

β) Ο Reinhardt πιστεύει πως πρέπει να δούμε μέσα σ' αυτό το απόσπασμα ένα παράδειγμα της αρμονίας των αντιθέτων: ο ήλιος πρέπει να είναι πολύ μεγάλος εφ' όσον είναι η αιτία της μέρας, και όμως είναι, εμπειρικά μιλώντας, πολύ μικρός· έτσι, σ' αυτή την περίπτωση, το μεγάλο και το μικρό συμπίπτουν.

γ) Ο H. Frankel σκέφτεται ότι αυτό το απόσπασμα ήταν αρχικά ενωμένο με τα αποσπάσματα 99 και 45: ο ήλιος, που είναι με μεγάλη διαφορά το μεγαλύτερο από τα άστρα, είναι ένα πόδι πλατύς, όμως τα σύνορα της ψυχής είναι πλατιά ως το άπειρο.

δ) Ο Gigon σκέφτεται ότι ο Ηράκλειτος θέλει να επικρίνει εδώ τη δογματική αστρολογία των Μιλησίων δίνοντας πολύ μεγάλη σημασία σε μια υπερβολική εμπειρική άποψη.

Ο Kirk καταλήγει λέγοντας ότι το νόημα αυτού του αποσπάσματος παραμένει πολύ αβέβαιο και δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί σαν αφετηρία για κάποιο συμπέρασμα, προπάντων αν δεν ξεχνάμε ότι μας μεταφέρεται από τον Αέτιο του οποίου η μαρτυρία είναι τόσο συχνά αμφισβητήσιμη. Ο Kirk σκέφτεται εν τούτοις ότι είναι πιθανό ο Ηράκλειτος να θέλει να πει το εξής: ο ήλιος υποτίθεται ότι βλέπει και ακούει (όμως δύνει το λυκόφως και δεν μπορεί πλέον να είναι ενεργητικός εκείνη τη στιγμή), θεωρείται μια ισχυρή θεότητα (αλλά δεν εμφανίζεται ποτέ έτσι, εμφανίζεται σαν να είχε το πλάτος ενός ανθρώπινου ποδιού).

Ἀποσπάσματα για μιὰ Ἠθική

76. (71).

Μεμνησθαι δὲ καὶ τοῦ ἐπιλανθανομένου
ἧ ἢ ὁδὸς ἄγει.

Πρέπει να θυμόμαστε και εκείνον που
ξεχνάει πού οδηγεί ο δρόμος.

77. (41).

εἶναι γὰρ ἓν τὸ σοφόν, ἐπίστασθαι
γνώμην, ὅτῃ ἐκυβέρνησε πάντα διὰ
πάντων.

Γιατί μια είναι η σοφία: το να γνωρίζεις
τη σκέψη που κυβερνάει όλα μέσα απ'
όλα. [40]

78. (108).

<Ἡρακλείτου> ὁκόσων λόγους ἤκουσα,
οὐδεὶς ἀφικνεῖται ἐς τοῦτο, ὥστε
γινώσκειν ὅτι σοφόν ἐστὶ πάντων
κεχωρισμένον.

Απ' όσων τα λόγια άκουσα, κανείς δε
φτάνει σε τούτο, να αναγνωρίσει,
δηλαδή, πως το σοφό είναι απ' όλα
χωρισμένο. [41]

79. (112).

σωφρονεῖν ἀρετὴ μέγιστη, καὶ σοφίη
ἀληθέα λέγειν καὶ ποιεῖν κατὰ φύσιν
ἐπαΐαντας.

Η σωφροσύνη είναι η πιο μεγάλη αρετή,
και η σοφία του να λες την αλήθεια και
να πράττεις σύμφωνα με τη φύση,
ακούγοντας την. [42]

80. (35).

χρὴ εὖ μάλα πολλῶν Ἱστορας
φιλοσόφους ἄνδρας εἶναι <. κατ'
Ἡράκλειτον>

Γιατί πρέπει οι φιλόσοφοι να γνωρίζουν
καλά πολλά πράγματα. [43]

81. (40).

πολυμαθίῃ νόον <ἔχειν> οὐ διδάσκει·
Ἡδίοδον γὰρ ἂν ἐδίδαξε καὶ Πυθαγόρην
αὐτίς τε Ξενοφάνεά τε καὶ Ἑκαταῖον.

Η πολυμάθεια δε διδάσκει να έχεις νου.
Αν ήταν έτσι θα είχε διδάξει τον Ησίοδο
και τον Πυθαγόρα, ακόμα και τον
Ξενοφάνη και τον Εκαταίο. [44]

82. (73).

οὐ δεῖ ὥσπερ καθεύδοντας ποιεῖν καὶ
λέγειν· καὶ γὰρ καὶ τότε δοκοῦμεν ποιεῖν
καὶ λέγειν.

Δεν πρέπει ούτε να κάνουμε ούτε να
μιλάμε όπως όταν κοιμόμαστε· γιατί και
τότε νομίζουμε πως κάνουμε και μιλάμε.

83. (56).

ἐξηπάτηνται, φησὶν, οἱ ἄνθρωποι πρὸς
τὴν γνῶσιν τῶν φανερῶν παραπλησίῳν
Ὁμήρῳ, ὃς ἐγένετο τῶν Ἑλλήνων
σοφώτερος πάντων· ἐκεῖνόν τε γὰρ
παῖδες φθεῖρας κατακτείνοντες
ἐξηπάτησαν εἰπόντες· ὅσα εἶδομεν καὶ
ἐλάβομεν, ταῦτα ἀπολείπομεν, ὅσα δὲ
οὔτε εἶδομεν οὔτ' ἐλάβομεν, ταῦτα
φέρομεν.

Εξαπατούνται οι άνθρωποι ως προς τη
γνώση των φανερών πραγμάτων, ακριβώς
ὅπως ο Όμηρος που υπήρξε ο σοφότερος
απ' όλους τους Έλληνες. Πράγματι, και
εκείνον, κάποια παιδιά που σκότωναν
ψεύρες, τον εξαπάτησαν λέγοντας του:
“Ὅσα είδαμε και πιάσαμε, τ' αφήνουμε, κι
ὅσα ούτε είδαμε ούτε πιάσαμε, αυτά τα
παίρνουμε”.

84. (104).

τίς γὰρ αὐτῶν νόος ἢ φρήν; δῆμων
ἄοιδοῖσι πείθονται καὶ διδασκάλῳ
χρεῖωνται ὁμίλῳ οὐκ εἰδότες ὅτι “οἱ
πολλοὶ κακοί, ὀλίγοι δὲ ἀγαθοί”.

Γιατί ποιος είναι ο νους τους ή η
φρόνηση τους; Πείθονται απ' τους
τραγουδιστές του λαού και παίρνουν τον
ὄχλο για δάσκαλο τους, χωρίς να ξέρουν
ὅτι “οι πολλοί είναι κακοί και οι καλοί
λίγοι”.

85. (20).

Γοῦν κακίζων φαίνεται τὴν γένεσιν,
ἐπειδὴν φῆ· γενόμενοι ζῶειν ἐθέλουσι
μόρους τ' ἔχειν, μᾶλλον δὲ ἀναπαύεσθαι,
καὶ παῖδας καταλείπουσι μόρους
γενέσθαι.

Όταν γεννιούνται, θέλουν να ζήσουν και
να βρουν το θάνατό τους, ή μάλλον την
ανάπαυση· και αφήνουν παιδιά που θα
πεθάνουν με τη σειρά τους.

86. (74).

οὐ δεῖ (ὥς) παῖδας τοκεῶνων, τοῦτ' ἔστι

Δεν πρέπει να φερόμαστε σαν παιδιά υπό

κατὰ ψιλὸν· καθότι παρειλήφαμεν.

την κηδεμονία γονέων, δηλαδή απλούστερα, επειδή έτσι τα έχουμε παραλάβει.

87. (101).

ἐδιζησάμην ἐμεωυτόν.

Αναζήτησα τον εαυτό μου.

88. (55).

ὅσων ὄψις ἀκοή μάθησις, ταῦτα ἐγὼ προτιμέω.

Ὅσα μπορώ να δω, ν' ακούσω και να μάθω, αυτά είναι που προτιμώ.

89. (70).

Πόσῳ δὴ οὖν βέλτιον Ἡράκλειτος παῖδες ἀθύρματα νενόμικεν εἶναι τὰ ἀνθρώπινα δοξάσματα.

Παιδιῶν παιχνίδια οι ἀνθρώπινες γνώμες.

90. (49).

εἷς ἐμοὶ μύριοι, ἐὰν ἄριστος ᾦ.

Ένας ἀνθρωπος για μένα αξίζει όσο μύριοι, όταν είναι ἀριστος.

91. (9).

Ἐτέρα γὰρ ἵππου ἡδονὴ καὶ κυνὸς καὶ ἀνθρώπου, καθάπερ Ἡράκλειτος φησιν ὄνους σύρματ' ἂν ἐλέσθαι μᾶλλον ἢ χρυσὸν· ἥδιον γὰρ χρυσοῦ τροφὴ ὄνοις.

Διαφορετική είναι η ἡδονή για το ἄλογο, το σκυλί και τον ἀνθρωπο, αφού τα γαϊδούρια θα προτιμούσαν ἄχυρα ἀντὶ χρυσάφι. Γιατί πιο ευχάριστη είναι η τροφή για τα γαϊδούρια παρά το χρυσάφι. [45]

92. (37).

Sí modo credimus Ephesío Heracleto qui ait sues caeno, cohortales aves pulvere vel cinere lavari.

Τα γουρούνια πλένονται στο βόρβορο, τα πουλερικά στη

σκόνη ή στις στάχτες.

93. (13).

Δεῖ γὰρ τὸν χαρίεντα μήτε ῥυπαρὸν μήτε αὐχμεῖν μήτε βορβόρῳ χαίρειν καθ' Ἡράκλειτον.

Γιατί ο ἀνθρωπος ο ευγενικός δεν πρέπει να είναι ἀκάθαρτος ούτε ἄπλυτος ούτε να χαίρεται στο βόρβορο.

Ὑες βορβόρῳ ἡδονται μᾶλλον ἢ καθαρῷ ὕδατι.

Τα γουρούνια τέρπονται πιο πολύ στο βόρβορο παρά στο καθαρό νερό. [46]

94. (4).

si felicitas esset in delectationibus

Αν η ευτυχία βρισκόταν στις σωματικές

corporis, boves felices diceremus, cum inveniant orobum ad comedendum.	απολαύσεις, θα λέγαμε ευτυχισμένα τα βόδια όταν βρίσκουν μπιζέλια για να φάνε. [47]
--	---

95. (29).

αἰρεῖνται γὰρ ἐν ἀντὶ πάντων οἱ ἄριστοι, κλέος ἀέναν θνητῶν, οἱ δὲ πολλοὶ κεκόρηται ὅκωσπερ κτήνεα.	Οι άριστοι προτιμούν το ένα από όλα, την αιώνια δόξα των θνητών. Αλλά οι πολλοί χορταίνονται σαν τα κτήνη. [48]
---	---

96. (22).

χρυσὸν γὰρ οἱ διζήμενοι γῆν πολλήν ὀρύσσουσι καὶ εὕρισκουσιν ὀλίγον.	Όσοι ζητούν χρυσάφι σκάβουν πολύ τη γη και λίγα βρίσκουν.
--	---

97. (11).

πᾶν γὰρ ἔρπετόν πληγῇ νέμεται.	Κάθε τι που έρπει εξουσιάζεται με χτυπήματα.
--------------------------------	--

98. (43).

ὕβριν χρὴ σβεννύναι μᾶλλον ἢ πυρκαϊήν.	Την υπεροψία πρέπει κανείς να σβήνει περισσότερο παρά την πυρκαγιά.
--	---

99. (44).

μάχεσθαι χρὴ τὸν δῆμον ὑπὲρ τοῦ νόμου ὅκωσπερ τείχεος.	Ο λαός πρέπει να μάχεται για το νόμο όπως ακριβώς για τα τείχη του.
--	---

100. (47).

μὴ εἰκῇ περὶ τῶν μεγίστων συμβαλλώμεθα.	Για τα μέγιστα πράγματα ας μη κάνουμε υποθέσεις στην τύχη.
---	--

101. (102).

τῷ μὲν θεῷ καλὰ πάντα καὶ ἀγαθὰ καὶ δίκαια, ἄνθρωποι δὲ ἃ μὲν ἄδικοι ὑπειλήφασιν ἃ δὲ δίκαια.	Για το θεό όλα τα πράγματα είναι όμορφα, αγαθά και δίκαια· αλλά οι άνθρωποι μερικά πράγματα θεωρούν άδικοι και άλλα δίκαια.
---	---

102. (87).

βλάξ ἄνθρωπος ἐπὶ παντὶ λόγῳ ἐπτοῖσθαι φιλεῖ.	Ο βλάκας μπροστά σε κάθε λόγο αγαπά να τρομάζει.
---	--

103. (110).

ἀνθρώποις γίνεσθαι ὁκόσα θέλουσιν οὐκ ἄμεινον.	Για τους ανθρώπους δεν είναι το καλύτερο να γίνονται όσα θέλουν.
--	--

104. (96).

νέκυες γὰρ κοπρίων ἐκβλητότεροι.

Γα πτώματα είναι πιο πολύ για πέταμα από την κοπριά

105. (97).

κύνες γὰρ καταβαύζουσιν ὧν ἂν μὴ γινώσκωσι.

Τα σκυλιά γαβγίζουν αυτούς που δεν γνωρίζουν.

106. (111).

νοῦσος ὑγιείην ἐποίησεν ἡδὺ καὶ ἀγαθόν, λιμὸς κόρον, κάματος ἀνάπausιν.

Η αρρώστια κάνει την υγεία ευχάριστο και καλό πράγμα, η πείνα το χορτασμό, η κούραση την ανάπαυση.

107. (95).

ἀμαθίην γὰρ ἄμεινον κρύπτειν, ἔργον δὲ ἐν ἀνέσει καὶ παρ' οἶνον.

Είναι προτιμότερο να κρύβεις την αμάθεια, αλλά αυτό είναι δύσκολο όταν γίνεται μέσα στην κραιπάλη και στο μεθύσι.

Κρύπτειν ἀμαθίην κρέσσον ἢ ἐς τὸ μέσον φέρειν.

Είναι προτιμότερο να κρύβεις την αμάθεια παρά να την αποκαλύπτεις παντού.

108. (101a).

ὄφθαλμοὶ γὰρ τῶν ὠτῶν ἀκριβέστεροι μάρτυρες.

Γιατί τα μάτια είναι ακριβέστεροι μάρτυρες από τα αυτιά.

109. (107).

κακοὶ μάρτυρες ἀνθρώποισιν ὄφθαλμοὶ καὶ ὦτα βαρβάρους ψυχὰς ἔχόντων.

Τα μάτια και τα αυτιά είναι κακοί μάρτυρες για τους ανθρώπους που έχουν βάρβαρες ψυχές.

110. (46).

τήν τε οἴησιν ἱερὴν νοῦσον (ἔλεγε καὶ τὴν ὄρασιν ψεύδεσθαι).

Ο Ηράκλειτος ονομάζει την έπαρση [49] νόσο ιερή και λέει ότι η όραση ψεύδεται.

111. (122).

Ἀγχιβατεῖν (ἀγχιβασίην) Ἡράκλειτος.

Διφορούμενο = προσέγγιση, κατά τον Ηράκλειτο. [50]

112. (69).

ἐφ' ἐνὸς ἂν ποτε γένοιτο . . . ἢ τινων ὀλίγων (sc. θυσίαι κεκαθαρμένων παντάπασιν ἀνθρώπων).

Από ένα... ή από λίγους θα μπορούσαν να γίνουν (θυσίες ανθρώπων ολωσδιόλου καθαρών).

113. (23).

Δίκης ὄνομα οὐκ ἂν ᾔδεσαν, εἰ ταῦτα μὴ ᾔν.

Αυτοί δεν θα μπορούσαν να ξέρουν το ὄνομα της Δικαιοσύνης, αν αυτά τα πράγματα (οι αδικίες) δεν υπήρχαν. [51]

114. (28).

δοκέοντα γὰρ ὁ δοκιμώτατος γινώσκει, φυλάσσει· καὶ μέντοι καὶ Δίκη καταλήπεται ψευδῶν τέκτονας καὶ μάρτυρας.

Εκείνος που χαίρει μεγάλης εκτίμησης δε γνωρίζει και δε φυλάει παρά μόνο τα καλά να πιστεύει κανείς πράγματα· αλλά η Δικαιοσύνη θα πιάσει αυτούς που κατασκευάζουν και μαρτυρούν ψέματα. [52]

115. (24).

ἄρηφάτους θεοὶ τιμῶσι καὶ ἄνθρωποι.

Οι θεοί και οι άνθρωποι τιμούν εκείνους που πέθαναν στη μάχη.

116. (14).

Τίσι δὴ μαντεύεται Ἡράκλειτος ὁ Ἐφέσιος; νυκτιπόλοις, μάγοις, βάκχοις, λήναις, μύσταις· τούτοις ἀπειλεῖ τὰ μετὰ θάνατον, τούτοις μαντεύεται τὸ πῦρ· τὰ γὰρ νομιζόμενα κατ' ἄνθρώπους μυστήρια ἀνιερωστὶ μυεῖται.

Σε ποιους προφητεύει ο Ηράκλειτος; Σε πλανώμενους τη νύχτα αλήτες, μάγους, βάκχους, μαινάδες και μύστες· αυτούς απειλεί με μεταθανάτια τιμωρία, σ' αυτούς προφητεύει τη φωτιά· γιατί στα καθιερωμένα απ' τους ανθρώπους μυστήρια μυούνται με τρόπο ανίερο.

117. (5).

καθαίρονται δ' ἄλλω αἵματι μαινόμενοι οἷον εἴ τις εἰς πηλὸν ἐμβὰς πηλῷ ἀπονίσσεται· μαίνεσθαι δ' ἂν δοκοίη, εἴ τις αὐτὸν ἄνθρωπον ἐπιφράσσειτο οὕτω ποιέοντα· καὶ τοῖς ἀγάλμασι δὲ τουτέοισιν εὖχονται, ὁκοῖον εἴ τις δόμοισι λεσχηνεύοιτο, οὗ τι γινώσκων θεοὺς οὐδ' ἥρωας οἵτινές εἰσι.

Καθαρίζονται μαινόμενοι μ' ἄλλο αἷμα, ὅπως κάποιος που, χωμένος μέσα στη λάσπη, θα ήθελε να ξεπλυθεί με λάσπη. Αν κάποιος τον έβλεπε να κάνει κάτι τέτοιο θα τον έπαιρνε για μανιακό. Και σε τέτοια αγάλματα προσεύχονται, ὅμοιοι μ' εκείνον που θα φλυαρούσε μέσα στο σπίτι του, χωρίς να γνωρίζει ποιοι είναι θεοί και ποιοι ήρωες.

118. (84b).

κάματός ἐστι τοῖς αὐτοῖς μοχθεῖν καὶ ἄρχεσθαι.

Κάματος είναι το να μοχθεί κανείς και να εξουσιάζεται απ' τους ίδιους. [53]

119. (125a).

μὴ ἐπιλίποι ὑμᾶς πλοῦτος, <ἔφη,> Ἐφέσιοι, ἵν' ἐξελέγχοισθε πονηρευόμενοι.

Ποτέ να μη σας λείψει ο πλούτος, Εφέσιοι, για να βγαίνει στη φόρα η πονηριά σας.

120. (121).

ἄξιον Ἐφεσίοις ἡβηδὸν ἀπάγξασθαι πᾶσι καὶ τοῖς ἀνήβοις τὴν πόλιν καταλιπεῖν, οἵτινες Ἑρμόδωρον ἄνδρα ἐωυτῶν ὀνήϊστον ἐξέβαλον φάντες· ἡμέων μὴδὲ εἷς ὀνήϊστος ἔστω, εἰ δὲ μὴ, ἄλλη τε καὶ μετ' ἄλλων.	Ὅλοι οι ενήλικες Εφέσιοι θα έπρεπε να κρεμαστούν και ν' αφήσουν την πόλη τους στους ανήλικους, γιατί εκείνοι έδιωξαν τον Ερμόδωρο, τον πιο άξιο άντρα, λέγοντας: “Κανείς από μας ας μην είναι ο πιο άξιος. Ειδεμή, ας πάει αλλού και με άλλους”.
--	---

121. (117).

ἀνὴρ ὁκόταν μεθυσθῇ, ἄγεται ὑπὸ παιδὸς ἀνήβου σφαλλόμενος, οὐκ ἐπαΐων ὄκη βαίνει, ὑγρὴ τὴν ψυχὴν ἔχων.	Ένας άντρας, όταν μεθύσει, αφήνεται να οδηγείται από ένα ανήλικο παιδί: παραπατάει χωρίς να ξέρει πού πηγαίνει, γιατί έχει υγρή ψυχή.
---	--

122. (118).

αὐγὴ ξηρὴ σοφωτάτη καὶ ἀρίστη, ἢ καλύτερα: αὕη ψυχὴ σοφωτάτη καὶ ἀρίστη.	Η ξηρή ψυχή είναι σοφοτάτη και άριστη.
---	---

123. (124).

Ὡσπερ σάρμα εἰκῇ κεχυμένων ὁ κάλλιστος, φησὶν Ἡράκλειτος, ὁ κόσμος.	Ο πιο όμορφος κόσμος είναι σα σωρός σκουπίδια χυμένα στην τύχη.
--	--

124. (42).

Τὸν τε Ὅμηρον ἔφασκεν ἄξιον ἐκ τῶν ἀγώνων ἐκβάλλεσθαι καὶ ῥαπίζεσθαι καὶ Ἀρχίλοχον ὁμοίως.	Ο Όμηρος αξίζει απ' τους αγώνες να τον διώχνουν και να τον ραπίζουν, καθώς κι ο Αρχίλοχος. [54]
---	--

125. (105).

Ἡράκλειτος ἐντεῦθεν ἀστρολόγον φησὶ τὸν Ὅμηρον.	Ο Όμηρος ήταν αστρολόγος.
--	----------------------------------

126. (38).

Δοκεῖ δὲ κατὰ τινας πρῶτος ἀστρολογῆσαι . . . μαρτυρεῖ δ' αὐτῷ καὶ Ἡράκλειτος καὶ Δημόκριτος.	Ο Ηράκλειτος και ο Δημόκριτος μαρτυρούν πως ο Θαλής υπήρξε ο πρώτος αστρονόμος. [55]
--	---

127. (39).

Ἐν Πριήνῃ Βίας ἐγένετο ὁ Τευτάμεω, οὗ πλείων λόγος ἢ τῶν ἄλλων.	Στην Πριήνη γεννήθηκε ο Βίας, [56] γιος του Τευτάμου, που ο λόγος του ξεπερνά όλων των άλλων.
--	--

128. (81).

Πυθαγόρης κοπίδων ἐστὶν ἀρχηγός.	(Ο Πυθαγόρας) είναι αρχηγός στους
---	--

αγύρτες.

Σημειώσεις

[40.](#) Κείμενο παραφθαρμένο, κατά τα φαινόμενα, πράγμα που φυσικά έγινε αιτία να αποτελέσει το αντικείμενο πολλών ερμηνειών, που θέτουν το πρόβλημα του αν *το σοφόν* για το οποίο γίνεται λόγος εδώ προσάπτεται στη σοφία των ανθρώπων ή στη θεϊκή σοφία.

[41.](#) Ο Ηράκλειτος στοχεύει εδώ τους Μιλησίους, τον Πυθαγόρα, τον Ξενοφάνη, τον Όμηρο και τον Ησίοδο.

[42.](#) Συναντάμε μέσα σ' αυτό το απόσπασμα ένα θέμα που συχνά επανέρχεται, το θέμα του *λέγειν* και του *ποιεῖν*· αυτή η φράση βρίσκεται στην καρδιά των στωικών θεωριών που κηρύσσουν να ζει κανείς σε αρμονία με τη φύση.

[43.](#) Αντιπαραθέτουν συχνά αυτό το απόσπασμα με το επόμενο για να τονίσουν ότι μοιάζουν να αντιφάσκουν. Η Clemence Ramnoux υπέδειξε σωστά το νόημα αυτής της φαινομενικής αντίθεσης: “Θα ήταν εκπληκτικό μια τόσο εμφανής αντίφαση να μην καλύπτει κάποια κρυμμένη αρμονία. Όμως, ο άριστος διαλέγει να ανταλλάξει “Ἐν ἀντί ἁπάντων” (απόσπ. [29](#)). Όταν ο άριστος είναι ένας αριστοκράτης του πνεύματος, ανταλλάσσει: *πολυμάθεια* έναντι *νοήματος*, πολλές ιστορίες έναντι ενός κόκκου σοφίας, ή πληροφορία έναντι της *γνώσης του ΕΝΟΣ*. Για όσο διάστημα ζει εν τούτοις με τον τρόπο του ανθρώπου, ζει μέσα στην πάλη του πολλαπλού και του ενός, μεταξύ του να μάθει πολλά πράγματα και του να τα ξεχάσει όλα έναντι ενός μόνο. Χρειάζεται λοιπόν να διατρέξει πολλές ιστορίες για να διαμορφώσει το δίδαγμά τους: όχι μόνο να ζει τη δική του ιστορία, αλλά να ξαναθυμάται το παρελθόν όπου ριζώνει και να διαφωτίζει ολόγυρα το είναι. Τίποτε δεν εμποδίζει λοιπόν το να περάσουμε από την κοινή λογική του *θρύλου* στο πιο καθαρό νόημα του *διδάγματος*: ένα νόημα δημιουργημένο εκ πείρας και γραμμένο με λέξεις μέσα στις σοφές φράσεις” (ο.π., σελ. 122-123).

[44.](#) Ο Εκαταίος ο Μιλήσιος έζησε γύρω στο 520 π.Χ. Υπήρξε ένας μεγάλος περιηγητής, γεωγράφος και εθνογράφος· τα δυο του μεγάλα βιβλία, *Γενεαλογία* και *Περίοδος γης*, έχαιραν μεγάλης εκτίμησης και χρησιμοποιήθηκαν από τον Ηρόδοτο· δε σώζονται από αυτά παρά αποσπάσματα.

[45.](#) Ο Χάιντεγκερ σχολιάζει αυτό το απόσπασμα ως εξής: “Η καθημερινή γνώμη αναζητά το αληθινό μέσα στην πολλαπλή ποικιλία του διάσπαρτου εμπρός της πάντοτε νέου. Δε βλέπει την ήρεμη λάμψη (τον χρυσό) του μυστικού που λάμπει πάντοτε μέσα σε ό,τι απλό υπάρχει μέσα στην ενάργεια” (Essais et Conférences, σελ. 340).

[46.](#) Ο Gigon σκέφτεται ότι πρέπει να κατανοήσουμε πως η πλειονότητα των ανθρώπων, μέσα στην άγνοια τους, ζουν σαν τα γουρούνια. Σκέφτηκαν επίσης ότι αυτή η φράση προσαπτόταν στα μυστήρια και σήμαινε ότι εκείνοι που δεν είχαν εξαγνιστεί κατά τη διάρκεια του βίου τους, θα ζούσαν μέσα στο βόρβορο στον Άδη.

Άλλοι σχολιαστές, μεταξύ των οποίων και ο Kirk σκέφτονται ότι πρέπει να κατανοήσουμε πως τα γουρούνια αγαπούν το βούρκο ενώ οι άνθρωποι προτιμούν το καθαρό νερό, ακριβώς όπως (βλ. απόσπ. [61](#)) τα ψάρια τρέφονται από το αλμυρό νερό που οι άνθρωποι βρίσκουν άποτο.

[47.](#) Αυτό το κείμενο προέρχεται από το Μεγάλο Αλβέρτο* που εξηγεί ότι το *orobus* είναι ένα φυτό που αποτελεί τη μεγάλη απόλαυση των βοδιών.

* Albertus Magnus, αποκαλούμενος “doctor universalis”. Φιλόσοφος και θεολόγος, 1193-1280. (Σ.τ.Μ.)

[48.](#) Ο όρος *κλέος* δημιουργεί κάποια προβλήματα από τη στιγμή που παραβάλλεται με τη λέξη *δόξα***. Για τον Πλάτωνα η *δόξα* είναι η υποκειμενική γνώμη, μάταιη και εύθραυστη, πάνω στην οποία δε θα μπορούσε να θεμελιωθεί καμιά σοφία· γι' αυτό ο Πλάτων αντιτάσσει τους φιλοσόφους στους φιλόδοξους. Όμως, στα ελληνικά της Καινής Διαθήκης, *δόξα Θεοῦ* σημαίνει ό,τι και στα νέα ελληνικά. Ο Χάιντεγκερ σκέφτεται ότι στο βάθος βρίσκεται η αρχική έννοια του όρου που αργότερα έχασε από την αξία της, κυρίως από τον Πλάτωνα και μετά (θα ήταν πιο σωστό να πούμε: από τους Σοφιστές και μετά)· συνεπώς *δοκῶ* σημαίνει: φαίνομαι, εμφανίζομαι, έρχομαι στο φως. Ξαναβρίσκουμε εδώ την αγαπητή στον Χάιντεγκερ ιδέα ότι το Είναι και το Φαίνεσθαι ήταν ένα στις απαρχές της ελληνικής σκέψης. Όσο για την εκτίμηση της οποίας χαίρει κάποιος, πράγμα που αποκτάται από το οραθέν και το ονομασθέν, είναι το *κλέος*, αντιπαρατιθέμενο στη *δόξα*. Και ο Χάιντεγκερ μεταφράζει ως εξής το απόσπασμα [29](#): “Υπάρχει ένα πράγμα που οι άριστοι διαλέγουν αντί όλων των άλλων: το Κλέος που παραμένει διαρκώς απέναντι σε ό,τι πεθαίνει· όμως οι πολλοί χορταίνουν σαν τα κτήνη” (*Introduction a la metaphysique*, σελ. 115).

** Και οι δυο όροι, “κλέος” και “δόξα”, μεταφράζονται στα γαλλικά με τον όρο “gloire”. (Σ.τ.Μ.)

[49.](#) Ο R.D. Hicks , στην αγγλική του μετάφραση του Διογένη του Λαέρτιου, μεταφράζει *οἷσιν* με *epilepsy*.

[50.](#) Μέσα στο λεξικό του ο Σουΐδας παραβάλλει *ἀγχιβατεῖν* και *ἀμφισβιτεῖν* με τον όρο του Ηράκλειτου *ἀγχιβασήν*.

[51.](#) Αναρωτηθήκαμε φυσικά ποια άδिका υπαινίσσεται ο Ηράκλειτος· για τον Zeller πρόκειται για τους ίδιους τους νόμους· πολλοί σχολιαστές σκέφτονται ότι πρόκειται για τις κακές πράξεις που διαπράττουν οι άνθρωποι.

[52.](#) Μπορούμε να ερμηνεύσουμε αυτό το απόσπασμα με εντελώς· διαφορετικό τρόπο, σύμφωνα με το αν δώσουμε στο *δοκῶντα* έννοια εγκωμιαστική ή υποτιμητική: αν δώσουμε υποτιμητική έννοια, μεταφράζουμε: εκείνος που χαίρει μεγάλης εκτίμησης δε γνωρίζει παρά μόνο τα καλά να πιστεύει κανείς πράγματα. Αν δώσουμε έννοια εγκωμιαστική, μεταφράζουμε: εκείνος που χαίρει μεγάλης εκτίμησης γνωρίζει πράγματα πολύ καλά να τα πιστεύει κανείς (βλ. Clemence Ramnoux, ο.π., σελ. 468).

[53.](#) Είναι πιθανόν ότι αυτό το απόσπασμα έχει σχέση με την ψυχή· σ' αυτή την περίπτωση, *τοῖς αὐτοῖς* θα προσδιόριζε το σώμα ή τα στοιχεία του. Αν συνδέσουμε [84a](#) και [84b](#) μπορούμε να κάνουμε το πρώτο απόσπασμα να λέει πως δεν είναι η φωτιά, αλλά η ψυχή που αναπαύεται μέσα στη μεταβολή, δηλαδή τη μεταβολή της αγρύπνιας σε ύπνο ή της ζωής σε θάνατο.

[54.](#) Ποιητής του 7ου π.Χ. αι.

[55.](#) Ο Θαλής, που γνώριζε ίσως την ασσυριο-χαλδαιική και την αιγυπτιακή επιστήμη, είχε προβλέψει μια έκλειψη ηλίου- του αποδίδουν τη σύνταξη μιας *Ναυτικής Αστρολογίας* που επιτρέπει να κατευθύνεται κανείς στη θάλασσα παρατηρώντας τον ουρανό.

[56.](#) Ένας από τους εφτά Σοφούς της Ελλάδας.

Ἀποσπάσματα ἀμφίβολα ἢ ἀπόκρυφα

129. (126a).

κατὰ λόγον δὲ ὥρέων συμβάλλεται
ἐβδομάς κατὰ σελήνην, διαιρεῖται δὲ
κατὰ τὰς ἄρκτους, ἀθανάτου μνήμης
σημείω.

Σύμφωνα με το νόμο των ετών, η
εβδομάδα ενώνεται με τη σελήνη, αλλά
διαιρείται με τις άρκτους, τα δυο σημεία
της αθάνατης μνήμης.

130. (126b).

Ἄλλως ἄ(λλο ἀεὶ αὖξε)ται πρὸς ὃ (ἄν ἢ
ἐλλι)πὲς

Κάθε πράγμα αυξάνει με τον τρόπο του,
σύμφωνα μ' αυτό που του χρειάζεται.

131. (127).

Ὁ ἀτὸς πρὸς Αἰγυπτίους ἔφη· εἰ θεοὶ
εἰσιν, ἵνα τί θρηνεῖτε αὐτοῦς; εἰ δὲ
θρηνεῖτε αὐτοῦς, μηκέτι τούτους ἡγεῖσθε
θεοὺς.

Ο Ηράκλειτος είπε στους Αιγυπτίους:
“Αν είναι θεοί, γιατί τους θρηνείτε; Αλλά
εάν τους θρηνείτε, μη τους θεωρείτε πια
θεούς οὗς”.

132. (128).

Ὅτι ὁ Ἡράκλειτος ὀρῶν τοὺς Ἕλληνας
γέρα τοῖς δαίμοσιν πονέμοντας εἶπεν·
δαιμόνων ἀγάλμασιν εὕχονται οὐκ
ἀκούουσιν ὥσπερ ἀκούοιεν, οὐκ
ἀποδιδούσιν, ὥσπερ οὐκ ἀπαιτοῖεν.

Ο Ηράκλειτος, βλέποντας τους Έλληνες
να προσφέρουν δώρα στους θεούς, είπε:
“Προσεύχονται στα αγάλματα των θεών
σαν να μπορούσαν να τους ακούσουν,
ενώ δεν τους ακούνε, δεν δίνουν, όπως
και δεν μπορούν τίποτα να ζητήσουν”.

133. (129).

Πυθαγόρης Μνησάρχου ἱστορίην Ο Πυθαγόρας, ο γιος του Μνησάρχου,

ἤσκησεν ἀνθρώπων μάλιστα πάντων καὶ ἐκλεξάμενος ταύτας τὰς συγγραφὰς ἐποιήσατο ἑωυτοῦ σοφίην, πολυμαθίην, κακοτεχνίην.	άσκησε περισσότερο απ' όλους τους ανθρώπους την έρευνα, και αφού διάλεξε τούτες τις γραφές, έκανε μ' αυτές μια δική του σοφία: πολυμάθεια, κακοτεχνία.
--	--

134. (130).

non convenit ridiculum esse ita, ut ridiculus ipse videaris, Heraclitus dixit.	Δεν πάει να αστειεύεται κανείς σε σημείο που ο ίδιος να γίνεται γελοίος, έλεγε ο Ηράκλειτος.
--	--

135. (131).

Ἡράκλειτος ἔλεγε τὴν οἴησιν προκοπῆς ἐγκοπὴν.	Ο Ηράκλειτος έλεγε πως η έπαρση είναι εμπόδιο στην προκοπή.
---	---

136. (132).

Τιμαὶ θεοὺς καὶ ἀνθρώπους καταδουλοῦνται.	Οι τιμές υποδουλώνουν θεούς και ανθρώπους.
---	--

137. (133).

Ἄνθρωποι κακοὶ ἀληθινῶν ἀντίδικοι.	Οι κακοὶ ἄνθρωποι είναι εχθροὶ εκείνων που λένε την αλήθεια.
------------------------------------	--

138. (134).

Τὴν παιδείαν ἕτερον ἥλιον εἶναι τοῖς πεπαιδευμένοις.	Η παιδεία είναι ένας ἄλλος ήλιος για τους μορφωμένους.
--	--

139. (135).

Συντομωτάτην ὁδὸν ἔλεγεν εἰς εὐδοξίαν τὸ γενέσθαι ἀγαθὸν.	Ο συντομότερος δρόμος για ν' αποκτήσεις καλή φήμη είναι το να γίνεις καλός.
---	---

140. (136).

Ἡρακλείτου· ψυχὰὶ ἀρηίφατοι καθαρώτεραι ἢ ἐνὶ νοῦσοις.	Κατὰ τον Ηράκλειτο, οι ψυχές που πέσανε μαχόμενες είναι καθαρότερες από εκείνες που κύλησαν σ' αρρώστιες.
--	---

141. (137).

Γράφει γοῦν “ἔστι γὰρ εἰμαρμένα πάντως...”.	Υπάρχει σ' όλα επέμβαση της ειμαρμένης (;)...
---	---

